

UDK 929.6 Vukčić-Hrvatinić, obitelj
Primljeno: 31. 12. 2014.
Prihvaćeno: 14. 6. 2015.
Prethodno priopćenje

Grbovi Vukčića Hrvatinića

Amer Sulejmanagić
Kantonalni zavod za zaštitu spomenika
Josipa Štadlera 32
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
E-adresa: asulejma@yahoo.com

U radu se razmatra heraldička ostavština pripadnika obitelji Vukčić Hrvatinić (Hrvoja, Katarine i Jurja Vojsalića) koja je zasvjedočena izvorima sfragističke, numizmatičke i heraldičke naravi, kao i reljefima u kamenu i kovini. U slučaju reljefa na zidu jajačkih katakombi autor daje novo viđenje opredjeljujući se za heraldičku manifestaciju žalovanja u skladu s funerarno – sepulkralnom namjenom samoga prostora. S obzirom da su u dosadašnjim historiografskim, heraldičkim i numizmatičkim radovima rabljeni u osnovi pogrešni nazivi za oba Hrvojeva grba autor daje prijedlog novoga, odgovarajućega, nazivlja. U slučaju grbova Hrvoja Vukčića Hrvatinića potvrđeni su raniji stavovi o njihovu podrijetlu i heraldičkim uzorima za formiranje; utvrđene su i vremenski situirane etape njihova razvoja. Autor također određuje podrijetlo križeva na jednome njegovu grbu. Pri istraživanju etapa razvoja Hrvojevih grbova autor zaključuje da je prije uvođenja prvoga grba s figurama prvoga seniora splitski herceg morao imati svoj, za sada samo djelimično dokumentirani, osobni grb (protogrb), te definira njegove elemente (figure). U slučaju moćnika što ih je dala izraditi Katarina Vukčić Hrvatinić analizirani su vrijeme i kontekst njihove pojave, te je na temelju podataka iz izvorne diplomatičke građe, povijesnih podataka i analize pečata obitelji Kosača data nova atribucija grba na njima. Autor se u pitanju pečata Jurja Vojsalića Hrvatinića opredjeljuje se za jednu od dvije ranije definirane inačice. Na temelju izvornih podataka rekonstruirani su izvorni metali i boje grbova Hrvoja i Katarine, a na temelju analogije pretpostavljeni metali i boje protogrba i Jurjeva grba, te su utvrđene izmjene nastale s kasnijim tzv. Ilirskim grbovnikom. Autor na kraju daje shematski prikaz razvojnoga puta heraldike Vukčića Hrvatinića koji obuhvata sve poznate inačice grbova pripadnika ove obitelji u razmatranome četrdesetogodišnjem razdoblju.

Ključne riječi: Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Katarina Vukčić Hrvatinić, Juraj Vojsalić Hrvatinić, grb, novac, glagoljski misal

Najmoćnija magnatska obitelj srednjovjekovne Bosne ostavila je najraznovrsniji materijal za istraživanje pitanja grbova. Vremenski raspon u kojemu su nastali

raspoloživi primjeri heraldike Vukčića Hrvatinića nije velik. Ako se isključi znatno mlađi takozvani *Ilirski grbovnik*, svi se dokazi smještaju unutar četrdeset godina između 1393. i 1434. godine, sa znatnom vremenskom prazninom od 1413. do konca razdoblja. Primarne izvore heraldičke naravi ostavila su nam tri pripadnika ovoga roda:

1. između 1393. i 1413. godine Hrvoje Vukčić Hrvatinić (prvo 1393. godine na pečatu na povelji kralju Sigismundu, a potom od 1403. do 1413. godine kao *Dux Spaleti, Dalmatie Croatiaeque regius vicegerens ac Bosne supremus vojvoda*)
2. između 1405. i 1411. godine Katarina Vukčić Hrvatinić
3. godine 1434. Juraj Vojsalić Hrvatinić

Cilj je rada istraživanjem numizmatičke, heraldičke, sfragističke građe, kao i reljefa u kamenu i kovini preostalih iza pojedinih članova ove obitelji upotpuniti i nadograditi rješenja prethodnih autora, odgovoriti na neriješena pitanja i dati naznake i smjer daljnjega istraživanja.

Rješenja prethodnih autora zahtijevaju upotpunu pri tumačenju prizora na zidu katakombi u Jajcu i podrijetla Hrvojevih grbova; definiranje odgovarajućega nazivlja za Hrvojeve grbove, izvorne metale i boje te s njima u vezi kasnije netočne heraldičke interpretacije kao i definiranje grba Jurja Vojsalića. Neriješena pitanja na koja treba odgovoriti jesu postojanje prvotnoga grba i podrijetlo križeva na Hrvojevu grbu; definiranje etapa razvoja Hrvojevih grbova i svih poznatih inačica s cjelovitim pregledom heraldike roda te pripadnost grba na moćnicima koje je dala izraditi Katarina. Praksa iskazivanja podložništva putem grbovnih reformi uočena je kod hercega Hrvoja i kralja Ostoje. Buduća bi istraživanja trebala usmjeriti na eventualnu sličnu praksu kod drugih naših magnata. Rješenja će se potražiti analizom, usporedbom, sintetiziranjem i konfrontiranjem izvora i dosadašnjih znanstvenih stajališta.

Primarni izvori kojima raspolažemo u slučaju grbova koje je rabio herceg Hrvoje jesu: pečat na povelji (1393. godine),¹ novci koje je kovao u Splitu (1403. – 1413. godine),² reljefni prikazi na zidu njegovih katakombi u Jajcu (1410. godine)³ i

¹ Mađarski državni arhiv, Budimpešta, sign. DL 9108 <http://mol.arcanum.hu/dldf/opta110505htm?v=pdf&a=start> (21. travnja 2015.)

² Ivan Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien* (Graz: Akademische Druck – u. Verlagsanstalt, 1959), 47-54. i table XI. i XII.; Bože Mimica, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista - 1918.)* (Rijeka: Vitagraf, 1992), 318-327; Irislav Dolenc, *Hrvatska numizmatika - od početka do danas* (Zagreb: Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke, 1993), 68-70; Julijan Dobrinić, *Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku I. dio* (Rijeka: Numizmatički studio Dobrinić & Dobrinić d.o.o., 2002), 72-76, 125-127; Amir Hadžimehmedović, *Novac srednjovjekovne Bosne* (Sarajevo: izdanje autora, 2012), 48-60.

³ Ćiro Truhelka, „Katakombe u Jajcu“, *Glasnik Zemaljskog muzeja IV* (1892), 57-61; Ljudevit Thallóczy, „Vojvoda Hrvoja i njegov grb“, *Glasnik Zemaljskog muzeja IV* (1892), 187.

njegov glagoljski misal (1408./ 1409. godine).⁴ Za grb Katarine Vukčić Hrvatinić jedini su izvor moćnici koje je poklonila samostanskoj crkvi Sv. Marije u Zadru (između 1405. i 1411. godine),⁵ a za grb vojvode Jurja Vojsalića njegov grbovni pečat (1434. godine).⁶ Izvor drugoga reda je takozvani *Ilirski grbovnik*, koji je danas poznat u trideset prijevoda. U ovome su radu rabljene tri inačice toga grbovnika nastale u razdoblju od samoga kraja XVI. do XVIII. stoljeća: 1. grbovnik Korjenić-Neorić,⁷ 2. grbovnik *Insignia Procervm Bosnae, Croatiae, Illiriae & c., Quorum alter liber unicus asseruatur penes Ragvsii Rempvblcam*⁸ i 3. Fojnički grbovnik.⁹

Heraldika pripadnika roda Vukčić Hrvatinić uglavnom je obrađivana usputno u historiografskim djelima i onima iz povijesti umjetnosti. Radi se o kratkim zbirnim pregledima kakav je na primjer kod M. Palamete („Srednjovjekovni gotički pečati u Bosni i Humu“, 2003.). Pojedini heraldički izvori – kao što su katakombe u Jajcu, moćnici koje je dala izraditi Katarina i Jurjev pečat – mahom su pojedinačno analizirani i obrađeni u pripadajućim djelima navedenima u izvorima. Znatne parcijalne heraldičke analize učinjene su pri istraživanju Hrvojeva misala u djelu V. Jagića, Lj. Thallóczyja, F. Wickhoffa („Missale glagoliticum Hervoiae ducis spalatensis“, 1891.) i kod M. Pantelić („Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala“, 1970.). Osim numizmatičkih kataloga s tendencijom cjelovitoga prikaza novčarskoga opusa Hrvojevi su novci obrađivani u kraćim numizmatičkim radovima te navođeni u muzejskim i ekskavacijskim katalozima. Pristup heraldičkim prikazima u ovim djelima jest ikonografski, bez heraldičkih analiza, i kao takav dovoljan je za šturi opis numizmatičkoga materijala. Unutar numizmatičkih radova šira heraldička analiza dana je kod A. Sulejmanagića („Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića“, 2012. i „Novac bosanskih velikaša nakon pada srednjovjekovne bosanske države“, 2011.). Djelo „Vojvoda Hrvoje i njegov grb“ već svojim naslovom sugerira cjelovitost u istraživanju. Ovaj Thallóczyjev rad iz 1892. godine objavljen je na mađarskome, bosanskome i njemačkome jeziku, dok je njegova latinska verzija inkorporirana u studiju Jagića, Thallóczyja i Wickhoffa iz 1891.

⁴ Vatroslav Jagić, Ljudevit Thallóczy i Franz Wickhoff, *Missale glagoliticum Hervoiae ducis spalatensis* (Vindobona – Beč: Adolphus Holzhausen, MDCCCXCI); *Hrvatskoglagoljski Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, transkripcija i komentar Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, ur. Vjekoslav Štefanić (Zagreb; Ljubljana; Graz: Mladinska knjiga, Staroslavenski institut, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1973).

⁵ Ljudevit Thallóczy, „Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije. – III. Dva relikvijara supruge Sandalja Hranića u Zadru“, *Glasnik Zemaljskog muzeja V* (1893), 33, sl. 3; Miroslav Palameta, „Srednjovjekovni gotički pečati u Bosni i Humu“, *Motrišta* 28 (2003), 127, sl. 35. i 36.

⁶ Pavao Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: ANUBiH, 1970), 54-55, br. 28 i T. XVIII, br. 28; Palameta, „Srednjovjekovni gotički pečati u Bosni i Humu“, 123, sl. 26.

⁷ Ivo Banac, *Grbovi biljezi identiteta* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991), 176.

⁸ *Insignia Procervm Bosnae, Croatiae, Illiriae, & c., Quorum alter liber unicus asseruatur penes Ragvsii Rempvblcam* (Ms. gamma.d.6.16 = CAM.631), Biblioteca estense universitaria, Modena, Italija, 23.

⁹ *Fojnički grbovnik* (Sarajevo: Rabic, 2005), 101.

godine. Posvećujući, unatoč svome naslovu, veću pozornost Hrvojevu političkom djelu negoli samome grbovlju, ni ono ne obrađuje Hrvojevu heraldiku u cijelosti. Hrvojevim grbovima veću su pozornost u kontekstu seniorsko-vazalskih odnosa posvetili S. de Vajay u radovima „Das ‘Archiregnum Hungaricum’ und seine Wappensymbolik (...)“ (1973.) i „Armoiries étrangères antérieures à 1550 (...)“ (1974.) godine te S. M. Džaja „Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije“ (1985.). Hrvojeva je heraldika često i u brojnim djelima bila aktualizirana pri razmatranju bosanskoga grba uvedenoga nakon austro-ugarske okupacije, kao na primjer u spomenutom Thallóczyjevu radu (1892.) i kod F. Račkoga „Stari grb bosanski“ (1890.) te kasnije kod S. de Vajaya „Les sources numismatiques de l’héraldique d’Etat hongroise“ (1971.) i E. O. Filipovića „Lajos Thallóczy i bosanska heraldika“ (2010.).

Velikaški rod Hrvatinića (Horvatići, Stipančići, Hrvatinići, Stipanići, Stjepanići), srodnici Bribirskih Šubića, javljaju se od druge polovice XIII. stoljeća. I njihova kratka povijest, puko nabranje njihovih posjeda i rodoslovlje preopsežno je za ovaj rad. Te su teme obrađene u historiografskim djelima¹⁰ i u mome radu¹¹ pa pozivam čitatelje da tamo pogledaju.

Heraldika Hrvoja Vukčića Hrvatinića

Izvori – pečat

Hrvoje je povelju izdanu kralju Sigismundu u svome gradu Sučani (Sudčani) kod Bihaća (*in Castro Zuchan*) 23. kolovoza 1393. godine ovjerio svojim pečatom. Dokument (signatura DL 9108) čuva se u Mađarskome državnom arhivu u Budimpešti. Pečat je oštećen i istrošen, ali se razaznaju štit i ukras u vidu plašta, kacige i vjerojatno ruke s mačem. Figura na štitu grba nije potpuno jasna, ali bi svojim položajem i pojedinim elementima mogla odgovarati ruci s mačem iz ukrasa grba.

¹⁰ Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1902); „Hrvatinići“, u *Enciklopedija Jugoslavije* (dalje: *EJ*), sv. 4, (Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1960), 121-123; „Hrvatinići“, u *Hrvatska enciklopedija* (dalje: *HE*), sv. 4, (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002), 705.; Pejo Čošković, „Hrvatinići“, u *Hrvatski biografski leksikon* (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>) pogledano 30. ožujka 2011.); Dubravko Lovrenović, „Hrvoje Vukčić Hrvatinić i splitska komuna 1403 – 1413“, *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo* 23 (1987), 44; Vjekoslav Klaić, *Povijest Bosne (fototip izdanja iz 1882. godine)* (Sarajevo: Svjetlost, 1990), 306, nap. 62; Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države* (Sarajevo: Svjetlost, 1957); Jelena Mrgić, *Donji Kraji. Krajina srednjovjekovne Bosne* (Beograd: Filozofski fakultet, 2002); Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387 – 1463* (Zagreb; Sarajevo: Synopsis, 2006); Neven Isailović, „O familijarima Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Splitu 1403 – 1413“, *Istorijski časopis* 58 (2009), 125-146.

¹¹ Amer Sulejmanagić, „Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića“, *Numizmatičke vijesti* 65 (2012), 54-85.

Slika 1. Hrvojev pečat na povelji kralju Sigismundu izdanoj 1393. godine (Mađarski državni arhiv, Budimpešta, DL 9108 – <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start> (21. IV. 2015.)

Izvori – novac

Hrvoje je od 1403. do 1413. godine kovao novac u Splitu. Iako formalno podložnik bosanskoga kralja, veliki vojvoda bosanski Hrvoje Vukčić Hrvatinić svoj je splitski novac kovao na pravnome temelju koji, kao naslov odmah ispod kraljevskoga, daje titula splitskoga hercega: *Nos Heruoye, Dei gratia, Dux Spalati, inferiorumque partium Comes, nec non Vicarius Generalis Serenissimi Principis Domini Vladislai, Dei gratia Regis Hung. Hierusalem, Siciliae, Dalmatiae, et Croatiae regis incltyti (...)*.¹² Termin Božjom milošću uklonio je iz intitulacije oko 1409. godine pri povratku u tabor Sigismunda Luksemburškoga.¹³

Hrvojevi se novci u numizmatičkoj literaturi javljaju kod Š. Ljubića (1875.), K. Stockerta (1919.), a kasnije kod I. Rengjela u više navrata¹⁴ te kod autora kojima su Rengjelova djela služila kao uzor za njihove radove. Rengjeo je 1959. godine svojim kapitalnim Corpusom¹⁵ zaokružio istraživanje novca hercega Hrvoja i

¹² György Fejér, *Codex diplomaticvs Hvnghariae ecclesiasticvs ac civilis tom X. vol. IV. 1401.-1409.* (Budae: Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1841), 629, br. CCCII (1407.).

¹³ Vidjeti transliteracije i prijevode Hrvojeva pisma i povelje iz 1411. godine u: Milko Brković, „Srednjovjekovne isprave bosansko – humskih vladara Splitu“, *Starohrvatska prosvjeta* III (2009), br. 36, 385-386.

¹⁴ Ivan Rengjeo, *Naši stari novci* (Sarajevo: Hrvatska tiskara d. d., 1926); Isti, „Hrvatsko - dalmatinski novci“, *Obol* 31 (1979), 36, 37; prvobitno objavljeno u *Kalendar „Napredak“ za 1935. g.*, Sarajevo, 1934; Isti, „Novci bosanskih vladara“ u *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.* knj. I. – III. izd., ur. Krunoslav Draganović, (Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 1998).

¹⁵ Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, 47-54. i tab. XI. i XII.

na temelju nominalnih vrijednosti i grbovnoga prikaza podijelio ga na pet vrsta groševa (br. 529.-604.),¹⁶ tri vrste denara (br. 605.-615.)¹⁷ i dvije vrste poludenara (br. 616.-621.)¹⁸ dajući vremensko prvenstvo u kovanju primjercima s grbom s kosom gredom, ljiljanima i križevima na štitu. Kasniji autori koji su davali cjeloviti kataloški pregled Hrvojeva novčarstva malo su ili gotovo ništa imali dodati Rengjelovim istraživanjima i njegovu Corpusu.¹⁹ O mogućnosti da su varijacije s križevima i ljiljanima oko ukrasa štita bile tehničke, a ne strogo heraldičke naravi, to jest da se radi o oznakama pojedinih emisija Hrvojeva novca, nije se do sada razmišljalo.

Slika 2. Prednje strane (aversi) Hrvojevih novaca s različitim tipovima i inačicama grba²⁰ (Rengjeo, Corpus (...)) i Hadžimehmedović, Novac (...).²¹

Osim novaca čije slike mogu ilustrirati tipove i inačice Hrvojevih grbova postoji još jedna kovanica, Hrvojev groš, čija se slika ne javlja u katalozima. Numizma-

¹⁶ Groševi I. vrste – grb: u štitu kosa greda s tri ljiljana, iznad i ispod kose grede po jedan križ, na štitu kaciga s velom i rukom koja zamahuje mačem – sa svake strane cjelovitoga grba po jedan križ (br. 529.-534.). Groševi II. vrste – grb kao kod I. vrste osim što su lijevo od cjelovitoga grba dva križa, a desno tri ljiljana (br. 535.-574.). Od karakteristika ove vrste jasno odstupa primjerak sa samo dva ljiljana u kosoj gredi štita grba – br. 573. Groševi III., IV. i V. vrste – grb: u štitu dvije vodoravne grede, ispod ruka koja zamahuje mačem i propeti lav (*lion rampant*) s dvostrukim repom. (br. 575.-604.).

¹⁷ Denari I. (br. 605.-607.) i II. vrste (br. 608.-612.) s grbom kao kod groševa I. i II. vrste, a denari III. vrste (br. 613.-615.) s grbom kao kod groševa I. vrste osim što lijevo i desno od cjelovitoga grba nema znakova.

¹⁸ Poludenari I. vrste – grb kao kod groševa I. vrste osim što je desno od cjelovitoga grba jedan ljiljan (br. 616.-618.). Poludenari II. vrste – grb: u štitu kosa greda s tri ljiljana, iznad i ispod kose grede nema križeva, na štitu kaciga s velom i rukom koja zamahuje mačem – desno od cjelovitoga grba jedan ljiljan (br. 619.-621.).

¹⁹ Vidjeti napomenu 2.

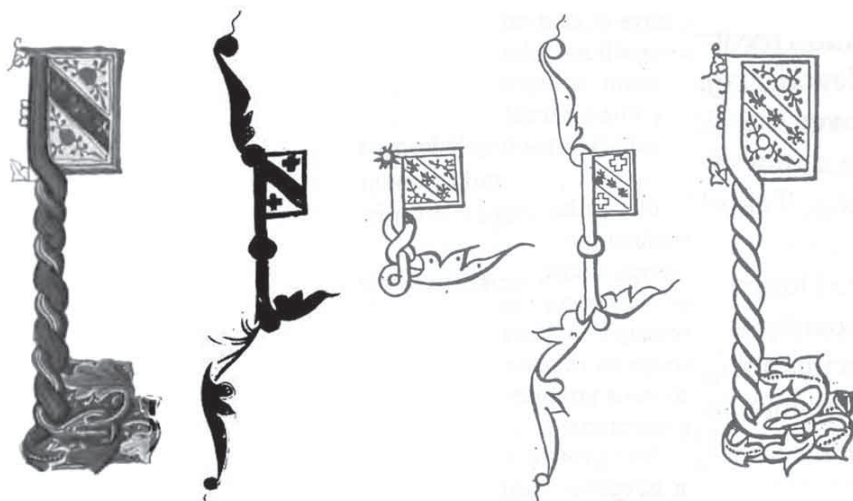
²⁰ Prednja se stranom novca (*aversom*) smatra ona strana na kojoj se nalazi grb izdavalatelja. U ovome su radu prikazane aversni prikazi svih tipova ili inačica grba samo po jedanput, bez obzira što se neke od njih javljaju na više nominalnih vrijednosti. Pri davanju slika zanemareni su također mjerni podaci (promjeri pojedinih primjeraka i nominalnih vrijednosti) pa su sve kovanice – radi bolje uočljivosti detalja – prikazane u slici iste veličine.

²¹ Za sliku novčića iz nalaza iz Pridrage zahvaljujem prijatelju dr. Mati Ilkiću, profesoru zadarskoga Sveučilišta.

tičkoj javnosti objavio u je dr. Ivan Meixner, nekadašnji predsjednik Hrvatskoga numizmatičkog društva. Radi se o kovanici s inačicom grba s kosom gredom, ljiljanima i križevima nepoznatom drugdje. Na kosoj gredi (*bande*) nalaze se dva ljiljana, a dva križa u ukrasu štita postavljena su ukoso: *Im Schrägbalken nur zwei Lilien. Zwei Kreuze vor dem Arm (...) schräg gestellt.*²²

Izvori – *Missale glagoliticum*²³

Hrvojeva je heraldika u njegovu misalu, nastalome 1408./1409. godine, zastupljena na više mjesta u vidu zastava (inicijali u tekstu) i dvije slike (cjeloviti grb s trakom i Hrvoje kao konjanik sa štitom u ruci). Kao i na novcima i u Misalu su zastupljena dvije vrste Hrvojevih grbova. Inicijali donose grb s kosom gredom, ljiljanima i križevima na štitu u različitim inačicama, a slike grb s vodoravnim gredama, rukom s mačem i lavom na štitu.

Slika 3. Inicijali s heraldičkim motivima iz Hrvojeva misala: L (in folio 4.) i B (in folio 191.) (Jagić, Thallóczy, Wickhoff, *Missale glagoliticum* (...). 66., sl. 17. i 69., sl. 19.; Palameta, *Srednjovjekovni gotički pečati* (...), 123., sl. 28.)

²² Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, 50., kat. br. 573. Ovu inačicu navode i ostali autori s izuzetkom Dobrinića.

²³ „Hrvojev misal“, *HE*, 753; faksimil rukopisa s transkripcijom i komentarom: *Hrvatskoglagoljski Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*; studija o Misalu: Vatroslav Jagić, Ljudevit Thallóczy i Franz Wickhoff ur., *Missale glagoliticum Hervoiae ducis spatatensis* (Vindobona – Beč: 1891). O datiranju Misala: Đuro Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske* (Zagreb: Lav. Hartman (Kugli i Deutsch), 1898), 51; *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, ur. Alojz Benac, (Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1955), 122; *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do početka turske vladavine* ur. Alojz Benac, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1966), 510.; *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini* ur. Miloslav Popadić, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1982), 68; Lovrenović, „Hrvoje Vukčić Hrvatinić i splitska komuna 1403 – 1413“, 41; Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća knjiga druga* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988), 336, prilog 23; Planinka Mikulić, *Iz likovnosti bosanskoga srednjovjekovlja* (Sarajevo; Zagreb: Naklada Zoro, 2004), 54; „Hrvojev misal“, *EJ*, 286; „Hrvojev misal“, *HE*, 753.

Slike 4. i 5. Slike iz Misala – Hrvojev grb (fol. 244.) i konjanička slika (fol. 243. verso) (Jagić, Thallóczy, Wickhoff, Missale glagoliticum (...) 87. i 67.)

Izvori – Hrvojeve katakombe u Jajcu

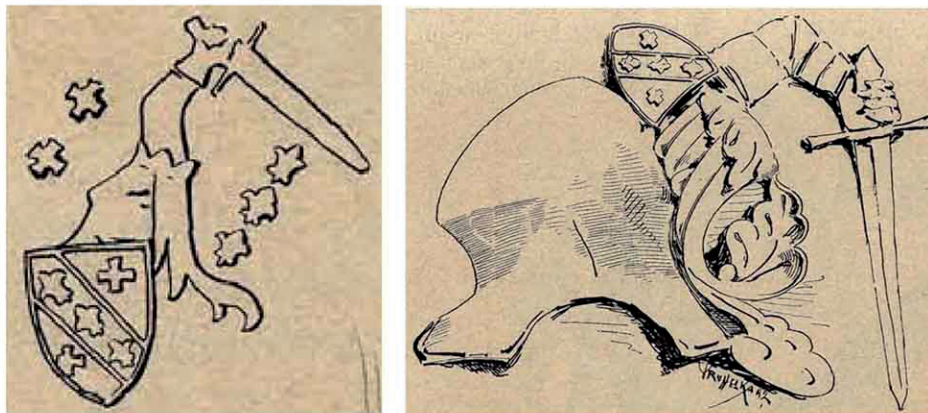
Nakon što se pojavio na Hrvojevim novcima, grb s kosom gredom, ljiljanima i križevima je, prema Ć. Truhelki, trebao biti apliciran na zidu Hrvojevih katakombi u Jajcu iz 1410. godine,²⁴ ali klesar nije završio posao pa je grb ostao samo u konturama bez ikakvih heraldičkih figura na samome štitu.

Slika 6. Izgled heraldičkih prikaza na zidu katakombi u Jajcu prema viđenju Ć. Truhelke i Lj. Thallóczya (Truhelka, Katakombe (...) 59., sl. 2.; Thallóczy, Vojvoda Hrvoje (...) 187., sl. 5. i 6.)

²⁴ Truhelka, „Katakombe u Jajcu“, 59-61; Mikulić, *Iz likovnosti bosanskoga srednjovjekovlja*, 73.

Truhelka prikaz na zidu jajačkih katakombi rekonstruira prema spomenutom grbu na Hrvojevu novcu i vidi maleni štit na tjemenu pretpostavljene kacige.²⁵

Slika 7. Hrvojev grb na novcu i iz katakombi u Jajcu prema viđenju Ć. Truhelke (Truhelka, *Katakombe (...)* 60., sl. 3. i 4.)

Thallóczy isti heraldički prikaz interpretira nešto drugačije. Kod njega, naime, nema mjesta malenome štitu na mjestu pazuha ruke koja drži mač, to jest ruka s mačem izvire s tjemena pretpostavljene kacige.²⁶

Uzimajući u obzir heraldičku praksu zapadnoga svijeta kojemu je Bosna bez sumnje pripadala, heraldički se prikaz na zidu katakombi može protumačiti, umjesto kao ukras štita bez samoga štita ispod kacige, kao (uz zadržavanje gornjega položaja ukrasa) naopako okrenuti grb (bez isklesanoga prikaza na štitu),²⁷ što je znak smrti njegova nositelja.²⁸ Žalobnoj simbolici odgovaraju i ostali dijelovi cjelovite kompozicije (čovjek s bakljom i mačem okrenutim dolje te žena s ljiljanom) kao i sama grobna namjena cijeloga prostora Hrvojević katakombi u Jajcu.

²⁵ Štit smješta na mjesto pazuha ruke koja drži mač pretpostavljajući da je na njemu trebala biti kosa greda (*bande*) s tri ljiljana i još po jedan križ iznad i ispod nje. Heraldički prikaz koji Truhelka tumači dio je većega reljefa u kojemu se lijevo od njega nalazi gornji dio figure čovjeka s mačem u lijevoj ruci i predmetom koji Truhelka tumači kao koplje u desnoj ruci iako više sliči na goruću baklju ili možda svijeću. Kroz cijelu se kompoziciju dijagonalno pruža pukotina u kamenu koja presijeca upravo pretpostavljenu kacigu. Izgleda da je dio iste kompozicije i lik žene s ljiljanom u lijevoj ruci s druge strane vrata u stijeni. Truhelka, „Katakombe u Jajcu“, 59-61. Truhelka je, pod utjecajem takozvanoga *Ilirskoga grbovnika*, pogrešno protumačio vijenac – točenicu (*tortillon, bourellet, Wulst*) u ukrasu štita na Hrvojevim novcima koji označava rang viteza i predstavio ga je krunom.

²⁶ Thallóczy, „Vojvoda Hrvoja i njegov grb“, 187.

²⁷ Truhelkina pretpostavljena kaciga, kao element heraldičke predstave, doista sliči naopako okrenutom grublje stiliziranom štitu. S obzirom na vrijeme nastanka Hrvojević katakombi (1410. godina), te da je u to vrijeme već imao i grb kakvoga nosi kao jahač na fol. 243. v. kakav je cjelovit dan na fol. 244. njegova misala nedovršeni bi grb mogao biti i onaj s vodoravnim prugama, rukom s mačem i lavom na štitu.

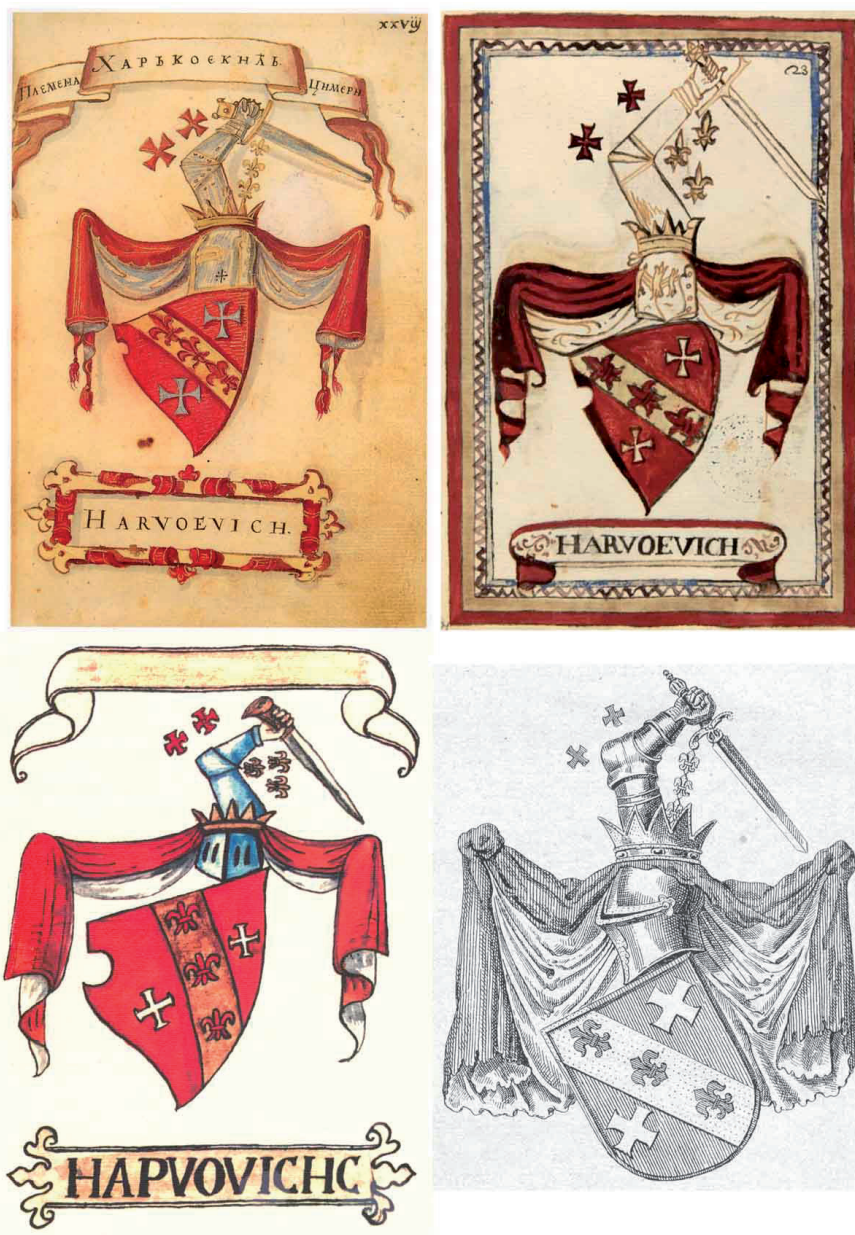
²⁸ O tome vidjeti u: Amer Sulejmanagić, „Novac podložnika bosanskih vladara“, *Numizmatičke vijesti* 66 (2013), 59.

Izvori – takozvani Ilirski grbovnik

Jedini izvori za Hrvojev grb, to jest grb Vukčića Hrvatinića – kako je (pod imenom Harvovitch) dan i nazvan u takozvanim *Ilirskim grbovnicima*²⁹ – njegovi su splitski novci i Misal.³⁰ U svim inačicama takozvanoga *Ilirskoga grbovnika* Hrvojev je grb crveni štit sa zlatnom kosom gredom s crvenim ljiljanima i po jednim srebrnim križem iznad i ispod grede. Ukras štita odgovara onome na novcu (a bojom plašta i onome u Misalu) osim točenicom umjesto koje je dana kruna. Fojnički grbovnik, za razliku od ostalih inačica takozvanoga *Ilirskoga grbovnika*, donosi grb Hrvojevića s okomitom (umjesto kosom) gredom s ljiljanima.

²⁹ Prototip takozvanoga *Ilirskoga grbovnika* proizvod je *takozvane ilirske heraldike*; fenomena rođenoga krajem XVI. stoljeća i usko vezanoga za bosansko srednjovjekovno plemstvo, koji oslikava rudimentarnu sveslavensku – ilirsku ideju. Iako utemeljen na dosta povijesnih činjenica, prototip predstavlja u svojoj ideji plagijat – falsifikat kojim je Petar Ivelje Ohmučević-Grgurić iz Slanoga pokušao i uspio dobiti španjolsko plemstvo 17. V. 1594. godine. Prototip takozvanoga *Ilirskoga grbovnika* izrodio je mnogo prijepisa takozvanih *Ilirskih grbovnika*, od kojih nam je danas poznato trideset, a dijelovi kojega su preuzimani i u kasnijim djelima. O *takozvanoj ilirskoj heraldici* i *Ilirskome grbovniku*, temi koja je prilično rasvijetljena, ali zbog nekih otvorenih pitanja zahtijeva još istraživanja, u periodu od jednoga i četvrt stoljeća pisali su ili su je se dotaknuli mnogi znanstvenici u svojim radovima. Njihov pregled, sigurno daleko od cjelovitoga, izgledao bi ovako: Vatroslav Jagić, „Zur Südslavischen Heraldik“, *Archiv für slavische Philologie* IV (1880), 339-349, 497-512; Stojan Novaković, „Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti“, *Godišnjica Nikole Čupića* VI (1884), 108-109; Lajos Thallóczy, „Az «illyr» czímegyűjtemények (Első közzemlény)“, *Turul-A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye* VI (1888), br. 2, 49-60; Isti, „Az «illyr» czímegyűjtemények (Második és befejező közzemlény, tizen-nyolcz czímerrajzzal)“, *Turul-A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye* VI (1888), br. 3, 103-120; Franjo Rački, „Stari grb bosanski“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 101 (1890), 135-138; Nikola Radojčić, „Odakle je preuzeo Mavro Orbini svoj grb Bosne?“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* II sveska – XLI (1929), 103-104; Aleksandar Solovjev, „Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmučević“, *Glasnik Skopskog naučnog društva* XII (1933), 79-125; Isti, „Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku“, *Glasnik Zemaljskog muzeja nova serija* IX (1954), 87-135; Milka Ivković, „A. Solovjev, Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku“, *Istoriski glasnik* 3-4 (1955), 161-163; Srećko M. Džaja, „Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije“, *Jukić* 15 (1985), 88; Dušan Mrdenović, Aleksandar Palavestra i Dušan Spasić, *Rodoslovne tablice i grbovi srpskih dinastija i vlastele* (Beograd: Nova Knjiga, 1987); Banac, *Grbovi – biljezi identiteta*; Isti, „The Insignia of Identity: Heraldry and the Growth of National Ideologies Among the South Slavs“, *Ethnic Studies* 10 (1993), 215-237; Aleksandar Solovjev, *Istorija srpskog grba i drugi radovi* (Beograd: Dosije, 2000); Dubravko Lovrenović, „Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovjekovlje“, *Bosna franciscana* 21 (2004), 172-202; Isti, *Fojnički grbovnik* (predgovor i komentari) (Sarajevo: Rabic, 2005); Srđan Rudić, *Vlastela Ilirskog grbovnika* (Beograd: Istorijski institut, 2006); Dragomir M. Acović, *Heraldika i Srbi* (Beograd: Zavod za udžbenike, 2008), 216-226; Emir O. Filipović, „Grbovnik Virgila Solisa i ilirska heraldika“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 41 (2009), 187-199; Aleksandar Palavestra, *Ilirski grbovnici i drugi heraldički radovi* (Beograd: Zavod za udžbenike, 2010).

³⁰ Osim ranije navedenih djela o Hrvojevu misalu još i Ljudevit Thallóczy, „Glagolski misal hercega Hrvoja u Eski-saraju u Carigradu“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* IV (1892), 104-107.

Slika 8. Grb obitelji H(a)rvojević iz takozvanoga Ilirskoga grbovnika prema inačicama: 1. grbovnik Korjenić-Neorić iz 1595. godine (Banac, Grbovi (...), 176.); 2. grbovnik iz XVII. – XVIII. stoljeća *Insignia Procerum Bosnae, Croatiae, Illiriae, & c., Quorum alter liber unicus asseruatur penes Ragvsii Rempvlicam* (Ms. gamma.d.6.16 = CAM.631, Biblioteca estense universitaria, Modena, Italija, 23.); 3. Fojnički grbovnik iz III.–IV. četvrtine XVII. stoljeća (Fojnički (...), 101.); 4. grb kako ga je pod utjecajem „knjiga o ilirskim grbovima“ dao Lj. Thallóczy (Thallóczy, Vojvoda Hrvoje (...), 185., sl. 3).

Pitanje odgovarajućega nazivlja za Hrvojeve grbove

Naslavi grba danoga u inačicama takozvanoga *Ilirskoga grbovnika* govore o obitelji Hrvojevića (Harvovovich, Hapvovichc). Oni, dakle, govore o Hrvojevoj, a ne o Hrvatinoj obitelji. To je i razumljivo jer takozvani *Ilirski grbovnik* govori samo o rodovima. Njegova je namjena ispuniti uvjet koji postavlja napuljski dvor; to jest dokazati kršćansku čistoću plemićkoga roda (kroz više generacija) iz kojega navodno potječe Petar Ohmućević. Taj je rodovski obrazac morao, naravno, biti primijenjen i na ostale stvarne ili fiktivne plemiće. Nakon grbova *ilirskih* zemalja tamo su dani samo grbovi naslovljeni na rodove, a ne na pojedince – pripadnike tih rodova pa ni na one najvažnije. Tako su, ustvari, osobni grbovi pojedinaca postali grbovi cijelih obitelji pa je to logično i za Hrvojeviće kako ih nazivaju i druga djela *slovinško-ilirske* provenijencije koja donose popise vlastele naroda *slovinškoga* i koja su (od 1756. godine) očito bila izvor jedno drugome.³¹

Grbove na koje smo do sada naišli, osim onoga iz 1393. godine, Hrvoje je rabio kao splitski herceg o čemu svjedoče istovjetni aversni natpisi na svim njegovim splitskim novcima: + · M(ONETA) · CHERVOI(I) · DVCI(I)S · S(PALETI) ·, osim na poludenarima (obolima) na kojima se zbog maloga prostora ne spominje Split, ali se spominje herceg Hrvoje. Usprkos tome i u numizmatici su se udomaćili pogrešni nazivi za vrste Hrvojevih grbova: 1. *obiteljski grb* za štit s kosom gredom, ljljanima i križevima s odgovarajućim ukrasom (pod utjecajem znatno kasnijega takozvanoga *Ilirskoga grbovnika*) i 2. *herceški grb* za štit s vodoravnim prugama, rukom s mačem i lavovima te ukrasom (jer je nazivom · arma · dñī · chervoe · dvcī^s · spal^{en} · opisan u jednoj ilustraciji u Hrvojevu misalu).³² Izraz *porodični grb* i *obiteljski grb* za onaj Hrvojev s kosom gredom (*bande*), ljljanima i križevima na štitu javlja se, očito pod utjecajem takozvanoga *Ilirskog grbovnika*, još 1892. godine kod Thallóczya kao i *vojvodski (ducale) grb* i *herceški grb* pod utjecajem natpisa na traci grba u Misalu.³³ Osim takozvanoga *Ilirskog grbovnika* druge vrste izvora ne daju uporište za naziv *obiteljski grb*.

Hrvojev osobni grb kao splitskoga hercega postao je pod utjecajem takozvanoga *Ilirskog grbovnika* i grb njegovih nasljednika: sina Balše i unuka Katarine i Dorotheje (za koje nemamo potvrde da su ga rabili), ali ne i ostalih Vukčića Hrvatinića koji su ga ipak varirali. (Slučaj grba Hrvojeve sinovice Katarine, žene Sandalja

³¹ Hèrvoević – Hrvoević – Hervoevich – Harvovovich od Kotora – Banje Luke (od plemena) vojvode Splita, Korčule, Hvara i Brača: Andrija Kačić-Miošić, *Razgovor ugodni naroda Slovinškoga* (Zagreb: A. Jakić, 1862), 242. (i izdanje Zagreb: L. Hartman, s. a.–1891, 232); Prudentio Narentino (Luka Vladimirović), *De Regno Bosniae, ejusque interitu narratio historica* (Venecija: Typographia Modesti Fenzii, 1781), 51; Gregorius Csevapovich, *Synoptico – Memorialis Catalogus Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae*, (Budim: Regia Vniversitatis Vngarica, 1823), 267; Eusebius Fermendžin, *Acta Bosnae Potissimum Ecclesiastica* (Zagreb: JAZU, 1892), 560.

³² Npr. Julijan Dobrinić, *Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku I. dio*, 72-76.

³³ Thallóczy, „Vojvoda Hrvoja i njegov grb“, 183. i 184.

Hranića od 1405. do 1411. godine i Jurja Vojsalića, sina Hrvojeva brata Vojislava, čiji grb sliči Hrvojevu i očito ima isto podrijetlo.)

Pogrešne nazive *obiteljski i herceški grb* rabio sam 2012. godine u svome radu (2012.). Radi ispravljanja pogreške i pravilnoga imenovanja grbova, koji su bili Hrvojevi osobni grbovi i koje je rabio kao herceg, u ovome ću radu rabiti nazivlje: grb I. ili prvi grb (za dosadašnji *obiteljski grb*) i grb II. ili drugi grb (za dosadašnji *herceški grb*).

Podrijetlo Hrvojevih grbova

Ljudevit Thallóczy navodi da je grb II. Hrvoje rabio *sicut supremus voivoda regni Bosniae ac vicarius generalis regis Vladislai* i da ga je kao vazal dobio od svoga seniora Ladislava Napuljskoga.³⁴ Dvije crvene vodoravne pruge kao i bijela boja štita bez dvojbe su s ugarskoga grba, koji je kao prvu trećinu svojega grba imao i Ladislav Napuljski (druga i treća trećina grb su Jeruzalema i Napulja od anžuvin-skih ljljana na plavome polju). Ruka s mačem bez dvojbe je Hrvojev znak i nalazi se u ukrasu grbova I. i II. Međutim, dvorepi crveni propeti lav (*lion rampant*) nikako se ne može povezati s Ladislavom Napuljskim. On sigurno ne bi bio zadovoljan vazalovim grbom s tom figurom – figurom svojega suparnika i neprijatelja Sigismunda Luksemburškoga. Crveni je dvorepi lav luksemburški grb i jedan od grbova zemalja kojima se kitio Sigismund. Doduše luksemburški je lav okrunjen zlatnom krunom, ali Hrvojevome lavu kraljevska kruna svakako nije mogla pripadati. Valja napomenuti da se propeti lav, doduše jednorepi, kao motiv javlja i na bosanskome kraljevskom novcu.

Prema mađarskome heraldičaru de Vajayu Sigismund Luksemburški između 1393. i 1402. godine proširio je, to jest uvećao (*augmentation*) Hrvojev grb dodavanjem ugarskih pruga i luksemburškoga lava, a Ladislav Napuljski između 1402. i 1408. godine Hrvoju je dodijelio (*octroi*) novi grb s kosom gredom, ljljanom i križevima. Za oba slučaja navodi da je kraljeva heraldička intervencija poznata samo iz neizravnih podataka – u prvome slučaju preko novca i Misala, a u drugome samo preko novca. De Vajay smatra da Sigismundova intervencija u Hrvojevu grbu nije povlačila za sobom dodjelu naslova (izdavanje povelje), a Ladislavova dodjela novoga grba nije imala utjecaj na prethodni Hrvojev herceški naslov.³⁵ Prva se spomenuta godina (1393.) odnosi na trenutak kada se Hrvoje obvezao kralju Sigismundu i kraljici Mariji na (...) *omnem fidelitatem, obedienciam debitam et reuerenciam* (...),³⁶

³⁴ Isto, 184.

³⁵ Szabolcs de Vajay, „Armoiries étrangères antérieures à 1550 conservées ou répertoriées en Hongrie“, *Archivum Heraldicum* 88 (1974), 3.

³⁶ György Fejér, *Codex diplomaticvs Hvgariae ecclesiasticvs ac civilis tom X. vol. II. 1392-1400*. (Budae: Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1834), 158-159. br. LXXIX. Radi se o ranije spomenutoj Hrvojevoj povelji kralju Sigismundu od 23. VIII. 1393. godine ovjerenoj pečatom (Mađarski državni arhiv, Budimpešta, sign. DL 9108).

a periodi odgovaraju ritmu Hrvojeva prilaženja jednome ili drugome taboru.

De Vajay se drži ustaljena pravila da senior dodjeljuje grb svome podložniku iako i sam konstatira da nisu poznate grbovnice kao dokumenti koji potvrđuju izravnu seniorovu intervenciju. Mislim da se u Hrvojevu slučaju ipak radi o samostalnome kreiranju grba iz elemenata heraldičkoga repertoara svoga trenutačnog seniora.

Promjenu grbovne simbolike (*Wappensymbolik*) pri promjeni seniora u Hrvojevu slučaju de Vajay je detektirao u svome prethodnom radu³⁷ kao prvo u stranci Sigismunda Luksemburškoga – lav i drugo u stranci Ladislava Napuljskoga – *Schrägbalken auf dem Lilien – Feld der Anjou von Durazzo*. Dakle, prvo uz Sigismunda, pa onda uz Ladislava de Vajay u Hrvojevu grbu u Ladislavovoj stranci ne spominje križeve koji se javljaju u najčešćoj inačici niti im određuje podrijetlo.

Bez dodatne rasprave S. M. Džaja usvaja de Vajayevo mišljenje samo obrćući redoslijed: 1.) anžuvinski ljiljani – Hrvoje u političkome taboru Ladislava Napuljskoga i 2.) luksemburški dvorepi lav – Hrvoje u političkome taboru Sigismunda Luksemburškoga.³⁸ Ni S. M. Džaja ne spominje križeve nego samo inačicu grba s ljiljanima čiju je sliku preuzeo od F. Račkoga,³⁹ koji također ne govori o inačici s tri ljiljana i dva križa nego samo o onoj s tri plus dva ljiljana.

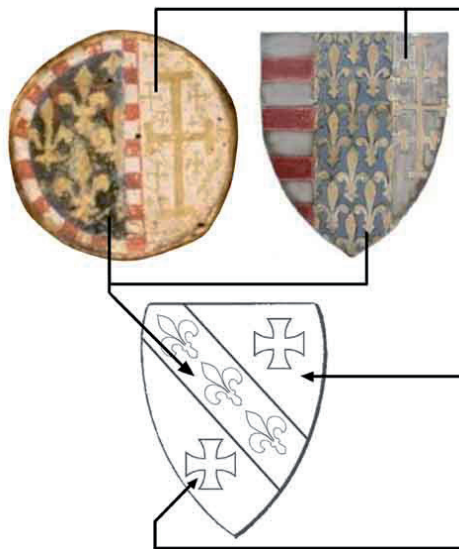
Prihvatit ćemo de Vajayev i Džajin zaključak da ljiljani na štitu reprezentiraju Hrvoja u taboru Ladislava Napuljskoga i da je s lavom na štitu Hrvoje u taboru Sigismunda Luksemburškoga te da je Hrvojev lav u stvari luksemburški lav. Njihovo ćemo mišljenje nadograditi i osnažiti dodatnim argumentima proizašlim iz analize heraldičkih repertoara napuljskih Anžuvinaca i Sigismunda. Uz to ćemo utvrditi heraldički izvor Hrvojevih križeva čemu do sada nije posvećena pozornost.

³⁷ Szabolcs de Vajay, „Das „Archiregnum Hungaricum“ und seine Wappensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters, „Überlieferung und Auftrag“, u *Festschrift für Michael de Ferdinandy zum 60. Geburtstag*, ur. Josef Gerhard Farkas, (Wiesbaden: Verlag Guido Pressler, 1973), 656- 658. i sl. 9. Ovim je radom autor pokušao objasniti vezu između političkih prilika i vladarskih (također državnih) grbova u zemljama ugarskoga *nadkraljevstva*, a preko Hrvojeva grba te političko-heraldičke odnose proširiti i na Bosnu. Njegovu je teoriju usvojio S. M. Džaja i njome pokušao objasniti mijene grbova bosanskih vladara. Srećko M. Džaja, „Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije“, 85-90. Prema de Vajayu odnosno Džaji, grb seniora nalazi se na štitu vazala, a u ukrasu štita jest znak nositelja grba (to jest vazala) dobiven u većini slučajeva od anžuvinskih vladara ili dračkih pretendenaata, dok se *dokidanje vazalnoga odnosa* prikazuje spuštanjem *domaćega dinastičkog simbola* s ukrasa na štit. Pokušaj primjene odnosa koje je de Vajay uočio u slučaju ugarskih vladara s vladarima Moldavije i Vlaške, u čijim se štitovima zaista nalazi ugarski grb onakav kakav su rabili njihovi seniori, nije primjenjiv na Bosnu (Split) i Srbiju na koje ih je de Vajay pokušao proširiti jer se na štitovima njihovih vladara ne nalazi ugarski grb nego grb skrojen od elemenata iz seniorova osobnog heraldičkog repertoara. To također ukazuje da su u okviru *nadkraljevstva* veze Moldavije i Vlaške s Ugarskom bile drugačijega karaktera nego što je bio slučaj s Bosnom (Splitom) i Srbijom.

³⁸ Srećko M. Džaja, „Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije“, 89. i slike 3a. i 3b.

³⁹ Franjo Rački, „Stari grb bosanski“, 165 i slika na istoj str.

Za ilustraciju osobne heraldike Karla Dračkoga i Ladislava Napuljskoga poslužit će nam Karlov grb s oslikane škrinje s prizorima njegova osvajanja Napulja⁴⁰ i grb Karlova sina Ladislava Napuljskoga s njegova grobnog spomenika u napuljskoj crkvi Sv. Ivana u Carbonari – San Giovanni a Carbonara.⁴¹ U obojice se javlja kombinacija grbova Arpad – Anjou – Jeruzalem.⁴²

Slika 9. Preuzimanje heraldičkih elemenata u Hrvojevu grbu dok mu je senior Ladislav Napuljski

Heraldički je repertoar Sigismunda Luksemburškoga potpuno drugačiji. Jedina su poveznica s grbovima napuljskih Anžuvina arpadovske crvene i srebrne (bijele) pruge koje, kada je u pitanju stvarna namjera vladanja Ugarskom, imaju u Sigismundovu slučaju mnogo realnije značenje nego kod Ladislava. Sigismundovi su grbovi Sveto Rimsko Carstvo – Ugarska⁴³ – Češka – Arpad. – Luksemburg.⁴⁴

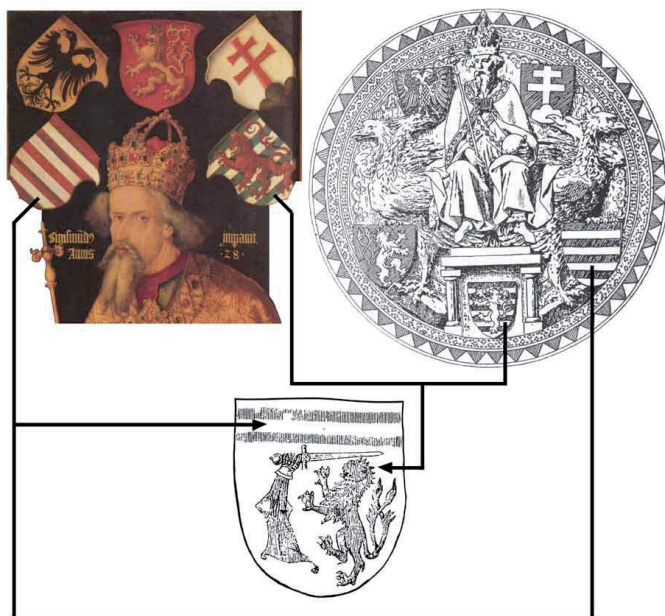
⁴⁰ Majstor Karla Dračkoga, oko 1400. god., The Metropolitan Museum of Art, New York.

⁴¹ Andrija iz Firenze – Andrea Ciccione, započeto 1414. god.

⁴² Grb koji pripada vladarima iz kuće Arpadovića naziva se i *stari grb*. Drži se da njegove četiri srebrne pruge simboliziraju *Alt-Ungarn*, to jest zemlju kojom teku četiri rijeke: Dunav, Sava, Drava i Tisa. Ljiljani i križevi (simboli Anžuvina i Jeruzalema) prisutni su još u XIV. stoljeću u bosanskoj heraldici kamo, bez dvojbe, dolaze od Anžuvina. Ne treba odbaciti mogućnost da je anžuvinske ljiljane Hrvoje preuzeo posredno i to po uzoru na bosansku vladajuću kuću Kotormanića. Preuzimanjem križa Hrvoje je samo usvojio motiv ne oponašajući specifičan oblik toga jeruzalemskog simbola.

⁴³ Grb koji označava Ugarsku, iako se naziva *novi grb*, a zemlja *Neu-Ungarn*, zapravo je stariji od *staroga grba*. Njegov se patrijarhalni križ povezuje s prvim ugarskim kršćanskim kraljem sv. Stjepanom i papom Silvestrom II. iako u Ugarsku dolazi zapravo iz Bizanta za vrijeme kralja Bele III.

⁴⁴ Detalj portreta cara Sigismunda (Albrecht Dürer, oko 1512. god., Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg) i Sigismundov veliki pečat. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata knjiga treća* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988), 170.

Slika 10. Preuzimanje heraldičkih elemenata u Hrvojevu grbu kada mu je senior Sigismund Luksemburški

Hrvoje od Ladislava Napuljskoga ne preuzima elemente grba izravno vezane za Ugarsku, to jest pruge Arpadovića koje su imale heraldičko prvenstvo nad anžuvinskim dinastičkim grbom ne samo kod Ladislava nego i u doba velikoga Anžuvinca Ljudevita I. Kako je Ladislav samo titularni ugarski kralj (dok je realni ugarski vladar Sigismund), Hrvoje usvaja samo one grbovne elemente koje Ladislava jasno i općeprihvaćeno definiraju u Europi. (Anžuvinski ljiljani i jeruzalemski križevi iako se i u slučaju Jeruzalema radi o titularnome kraljevanju, ali koje je ipak odobrio rimski papa.)⁴⁵

Podložnost realnome ugarskome vladaru putem dviju crvenih vodoravnih pruga Hrvoje iskazuje u taboru Sigismunda Luksemburškoga birajući od njegovih grbova one koji simboliziraju luksemburšku dinastiju (lav) i ugarsko kraljevstvo. (Arpadovske pruge kao grb koji i kod Sigismunda ima prioritet nad dvostrukim patrijarhalnim križem na trobrijegu, to jest grbu *Neu-Ungarn.*)

S promjenom seniora nije promijenjen samo prikaz na štitu. Grbovna je reforma zahvatila i ukras. Iz ukrasa Hrvojeva grba II. uklonjeni su križevi i ljiljani, za što nam je izvor glagoljski misal gdje se u ukrasu novoga štita nalazi samo ruka s mačem.

⁴⁵ Ladislav je u petome koljenu nasljednik Karla I. Napuljskoga, koji je kupio titulu *kralja Jeruzalema* 1277. godine otkada ju kao dio svoga naslova nose vladari iz kuće Anjou.

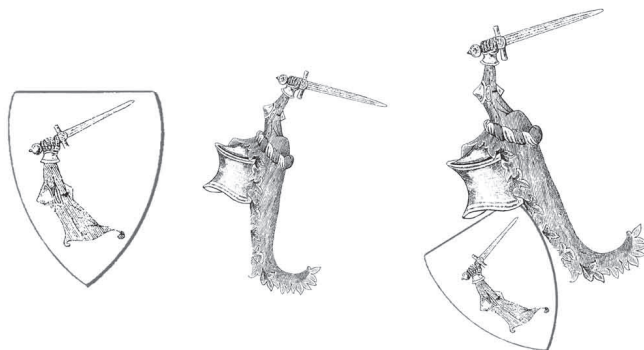
Razvojne etape Hrvojevih grbova

Da bi se neka figura našla u ukrasu grba, potrebno je da se, prema ustaljenim običajima zapadne heraldike, već nalazi i na štitu nositelja grba. Prvo se prikaz pojavljuje na štitu, a kada se uvodi ukras iznad štita, prikaz sa štita prelazi tamo.⁴⁶ Stoga heraldička teorija i rabi izraze *Heraldry of the Shield* i *Heraldry of the Crest*, kojima se također nazivaju i dvije uzastopne etape razvoja same heraldike – ona u kojoj kao grb egzistira samo štit i sljedeća u kojoj štit dobiva ukras i to istovjetan u gotovo svim slučajevima. Ukrasi grba također su nasljeđivani, ali ih pri sjedinjenju grbova u slučaju ženidbe ili stjecanja novih posjeda i njihovih grbova nije bilo moguće sjedinjavati s drugim ukrasima (za razliku od samih štitova). Tako su novi ukrasi mogli biti stavljeni na stare štitove smjenjujući stare ukrase.⁴⁷

Prva i druga etapa (protogrb i istovjetni ukras štita – 1393. godine)

Nemamo razloga ne vjerovati da se Hrvoje držao ovoga pravila, a ništa nas ne upućuje na to da je ženidbom ili stjecanjem posjeda stekao i neki drugi grb koji bi sjedinio sa svojim i tako preuzeo nečiji tuđi ukras. Stoga bi se ruka s mačem, kao njegov ukras štita, prvo trebala nalaziti na njegovu štitu pa bi to trebao biti i njegov prvotni grb. Za ovo grbovno rješenje, za sada samo djelomično dokumentirano slabije čitljivim štitom na spomenutom pečatu kojim je 23. kolovoza 1393. godine ovjerio povelju kralju Sigismundu i kraljici Mariji, predlažem izraz Hrvojev *protogrb*.

Protogrb obogaćen istovjetnim ukrasom štita druga je etapa razvoja Hrvojeva grba. Sugerira ju pečat iz 1393. godine, a na kraju cjelokupne heraldičke avanture vraća joj se njegov sinovac Juraj Vojsalić 1434. godine. Figura ruke s mačem kao gotov element postaje glavni dio ukrasa grba u kasnijim razvojnim etapama.

Slika 11. Prvotni grb (*protogrb*) hercega Hrvoja – prva i druga etapa

⁴⁶ Arthur Charles Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry* (New York: Gramercy Books, 1993), 327-329; Stephen Friar, *Heraldry* (London: Grange Books, 1997), 172-174.

⁴⁷ Friar, *Heraldry*, 172-174.

Treća i četvrta etapa (grb I. – 1403. godine)

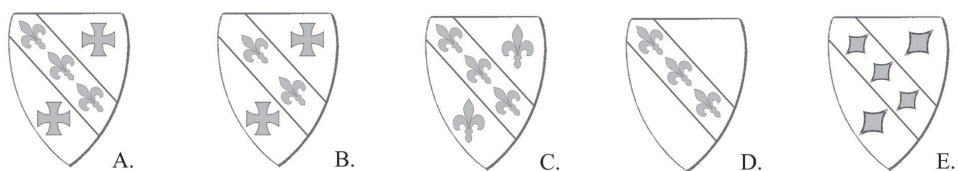
Prva i druga etapa oslikavaju heraldičko stanje iz 1393. godine. Prema mađarskome heraldičaru de Vajayu između 1393. i 1402. godine (Sigismund Luksemburški proširuje Hrvojev grb) kreiran je i rabljen drugi grb, a između 1402. i 1408. godine (Ladislav Napuljski dodjeljuje Hrvoju grb,) prvi grb.⁴⁸ Pri izvođenju ovakva zaključka de Vajay je zanemario činjenicu da je Hrvoje bio lojalan Sigismundu najkasnije do 1398. godine kao i podatke iz izvora na koje se poziva (novac i Misal). Oni uz prvi i drugi grb obvezatno navode njihovu pripadnost splitskome hercegu. Stoga niti jedan od njih nije mogao nastati prije 1403. godine pa tako ni drugi grb ne može biti stariji od prvoga grba i zato što mjerni podaci numizmatičkoga materijala ne potvrđuju ovakvu pretpostavku prema kojoj bi groševi s drugim grbom kao prvokovani trebali biti najteži, a groševi s prvim grbom lakši od njih jer su ih u redosljedu kovanja slijedili. Međutim, slučaj je obrnut. Za srednji vijek uobičajeno pravilo da težina novca opada s protokom vremena kovanja⁴⁹ upućuje nas na zaključak da su prvo kovani groševi s prvim grbom, a kasnije s drugim grbom.

U trećoj je etapi ruka s mačem na štitu (*protogrb*) zamijenjena novim prikazom, to jest kosom gredom (*bande*) s tri ljiljana, iznad i ispod koje je po jedan križ (prvi grb s ukrasom *protogrb*). Ovakav grb herceg Hrvoje nosi kao podložnik Ladislava Napuljskoga. S Hrvojevih novaca – osim za uobičajenu inačicu (kosa greda – *bande* s tri ljiljana; iznad i ispod kose grede po jedan križ) – znamo i za više drugih inačica prvoga grba gdje su ljiljani na mjestu križeva; rombovi umjesto ljiljana i križeva ili bez križeva iznad i ispod kose grede (*bande*), dok Misal (uz uobičajenu) svjedoči o posljednjoj inačici (na mjestu križeva je cvjetna dekoracija koja nema značenje heraldičkoga znaka odnosno figure) i o jednoj gdje su na mjestu križeva točke ili kružići. (Na mjestu križeva je cvjetna dekoracija koja nema značenje heraldičkoga znaka odnosno figure.) Moguće je postojanje i inačice s križevima i gredom bez ljiljana. Prikazi prvoga grba u Hrvojevu misalu dani su kao zastave i ustvari su inicijali u tekstu.⁵⁰ Brojne inačice prikaza na štitu prvoga grba mogu ukazivati na određeno lutanje Hrvoja ili njegova napuljskoga seniora pri određivanju grbovnoga simbola u periodu od šest do sedam godina, dok se ona s rombovima može pripisati samo rezaču kalupa za novac. S druge su strane, kako je već rečeno, varijacije s križevima i ljiljanima oko ukrasa štita mogle biti oznake emisije novca bez strogo heraldičke naravi.

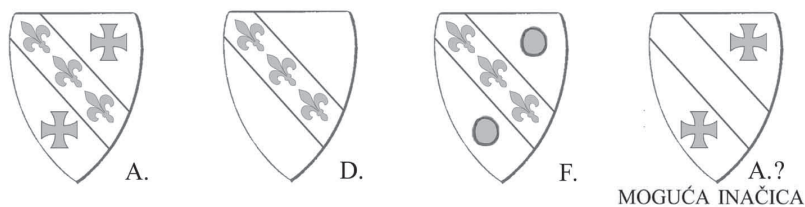
⁴⁸ Vajay, „Armoiries étrangères antérieures à 1550 conservées ou répertoriées en Hongrie“, 3.

⁴⁹ Rengjeo, „Novci bosanskih banova i kraljeva“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* LV (1944), 247; Isti, „Novci bosanskih vladara“ u *Povijest Bosne i Hercegovine knj. I., 3. izdanje* (Sarajevo: HKD Napredak, 1998), 675.

⁵⁰ Fol. 4a; 11a; 21a'; 25a; 195b.; 200a. Prema: Thallóczy, „Vojvoda Hrvoja i njegov grb“, 185.

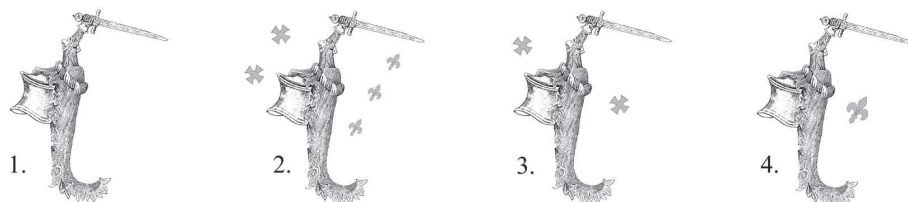

Slika 12. Inačice prikaza na štitu prvoga grba (prema novcima) – treća etapa

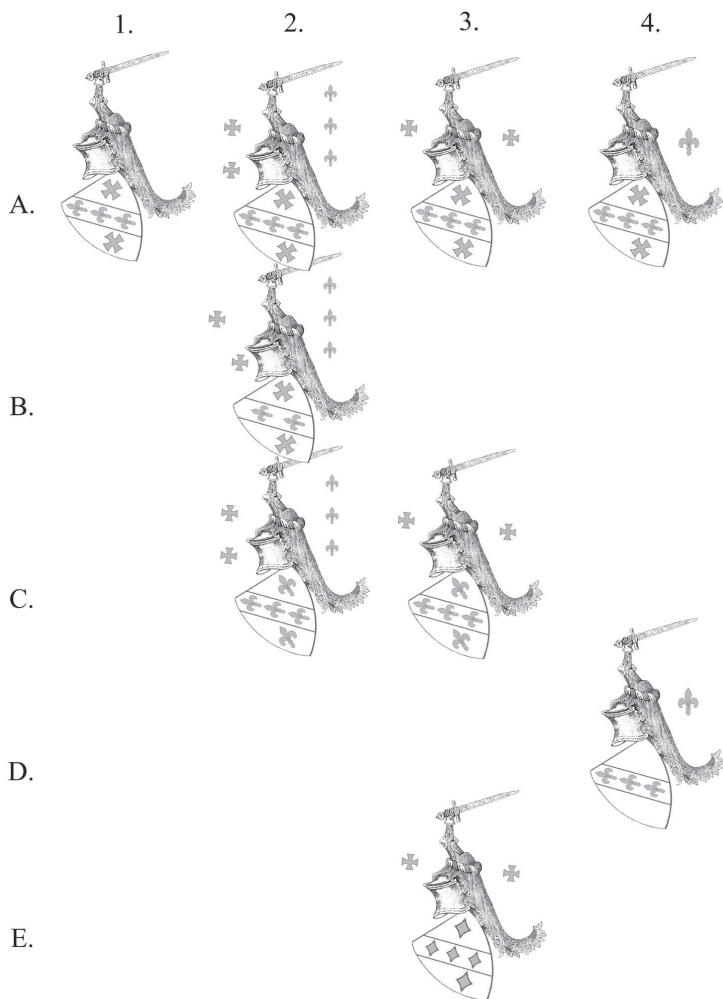
Slika 13. Inačice prikaza na štitu prvoga grba (prema Misalu) – treća etapa

Četvrta je etapa donijela prijenos figure sa štita prvoga grba, to jest dva križa i tri ljiljana; na ukras grba i nadopunu već postojećega ukrasa, to jest ruke s mačem. Ovdje se možemo prikloniti pretpostavci, ne potpuno spekulativnoj i u heraldičkoj praksi potvrđenoj, da se s razvojem i protokom vremena heraldički prikaz usložnjava i dopunjuje. Prema tome bi Hrvoje svoj prvotni ukras štita (kaciga, plašt, točenica i ruka s mačem) dopunio lebdećim ukrasima podignutima sa štita pa bi se gore našli svi ljiljani i križevi koliko ih je bilo na izvornoj inačici štita.⁵¹ Ovako dobiven prvi grb s nadopunjenim ukrasom *protogrba* obuhvaća sve poznate inačice izvedene od križeva i ljiljana.

Slika 14. Razvoj ukrasa štita prvoga Hrvojeva grba na novcima; 1. – treća etapa; ostalo – četvrta etapa

⁵¹ Lebdeće ukrase Lj. Thallóczy drži neheraldičkim figurama zaostalima s nekoga pečata čije je polje njima bilo posuto. Thallóczy, „Vojvoda Hrvoja i njegov grb“, 185. nap. 3.

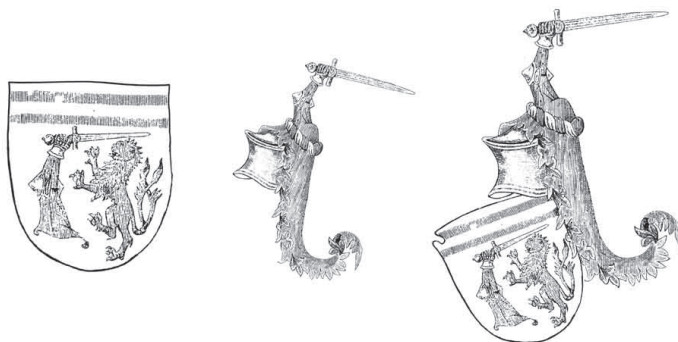
Slika 15. Pregled kombinacija inačica štita i ukrasa prvoga grba prema novcima; A. 1. – treća etapa; ostalo – četvrta etapa

Peta etapa (drugi grb – 1409. /1410. godine)

Proširenje – uvećanje (*augmentation*) Hrvojeva grba (Sigismund Luksemburški), koje de Vajay smješta između 1393. i 1402. godine, dogodilo se ustvari 1409./1410. godine u petoj etapi.⁵² Tada je potpuno promijenjen prikaz na štitu vraćanjem figure s *protogrba* (odnosno spuštanjem ruke s mačem iz ukrasa na štit) i dopunom

⁵² Načelna mogućnost za prijenos Sigismundovih heraldičkih elemenata na Hrvojev grb između 1393. i 1402. godine zaista postoji, ali je stvarna uporaba takvoga grba dokumentirana tek u vrijeme Hrvojeva hercegovanja.

(*augmentation*) iste s dvorepim luksemburškim lavom i dvjema ugarskim, arpadovskim, crvenim vodoravnim prugama. Zadržan je ukras iz prethodne etape, ali bez križeva i ljiljana jer su isti uklonjeni i sa štita. Ovakav grb (drugi grb) Hrvoje nosi kao podložnik Sigismunda Luksemburškoga. Nalazi se u glagoljskome misalu (fol. 244.) s trakom na kojoj piše: · arma · dñī · chervoe · dvcī^s · spal^{en} · i na groševima bez ukrasa jer bi s ukrasom štit bio previše malen da bi se na njemu jasno mogao dati cjelovit prikaz. Ne možemo znati je li se ovaj grb odmah pojavio kao cjelovit (sa štitom i ukrasom) ili se barem u izuzetno kratkome razdoblju formirao od štita i ukrasa. Hrvojev nam misal svjedoči da prijelaz s prvoga grba na drugi grb nije bio trenutačan nego da su – barem u neslužbenoj sferi – djelomično paralelno rabljeni.

Slika 16. Mogući razvoj drugoga grba prema novcima i Misalu – peta etapa

Jedna nam novčarska epizoda daje dovoljno podataka za potvrdu 1409./1410. godine kao vremena uvođenja drugoga grba na novac. U Hrvojevu numizmatičkome korpusu nalazimo jedan groš s prvim grbom i neobičnim tekstom legende na obje strane. U Rengjelovu *Corpusu* dan je pod kataloškim brojem 574., a prema njemu navode ga i ostali autori.⁵³ Ikonografski se od ostalih primjeraka novca istoga tipa razlikuje po zrcalno okrenutoj figuri sv. Dujma; splitski zaštitnik drži pastoral desnom rukom. Zrcalno je dan i tekst legende na reversu. Spojeni tekstovi legendi na obje strane novca tvore jednu rečenicu sa skrivenom zavjereničkom porukom koja se može čitati dvojako: kao: S· DOIME SISI E(X) TI AB EIS IDA EST ili ESSE odnosno kao S· DOIME SI(S) SI(N)E TIM(OREM) AB EIS I(A)D(E)R(A) ES(T).⁵⁴ Pojava zavjereničkoga novca izazvala je monetarno–eko-

⁵³ Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, 50. i tab. XI.; Mimica, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, 321; Dolenc, *Hrvatska numizmatika - od početka do danas*, 69; Dobričić, *Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku I. dio*, 74.

⁵⁴ O tome vidjeti u: Sulejmanagić, „Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića“, 78-82. Za razliku od nominativa u kojemu je dano na svim ostalim primjercima Hrvojeva novca parčevo je ime na ovome primjerku dano u vokativu. Zazivanje patrona i upućivanje molitve njemu jasno odudara od službene reversne

nomsku protumjeru splitskoga hercega, to jest uvođenje novoga groša s drugim grbom radi eliminiranja krivotvorina iz optjecaja uz nastavak kovanja denara i poludenara s prvim grbom jer ih krivotvoreni groševi zbog razlike u težini nisu mogli ugroziti. Motiv Hrvojeve monetarne reakcije nije bio političke naravi jer bi podrazumijevao potpunu heraldičku promjenu na cjelokupnome numizmatičkom materijalu (eliminaciju grba koji je kompromitirao Ladislav Napuljski prodajom Dalmacije, definitivno dogovorenom 9. srpnja 1409. godine, kao i zavjerenici krivotvorenjem njegovih groševa) odnosno uporabu drugoga grba i na denarima i poludenarima, a ne samo na groševima.

Vezano za rad S. de Vajaya na Hrvojevoj heraldici potrebno je navesti da se priklanja, kao i mnogi drugi autori, mišljenju da je grb Bosne – kakav joj je dodijeljen zaslugom L. Thallóczya nakon okupacije 1878. godine i kakav nalazimo u velikim složenim grbovima Ugarske i Austrije početkom XX. stoljeća – u stvari grb hercega Hrvoja.⁵⁵ Takvim je pristupom zanemarena bitna razlika između tih grbova: Hrvojev grb je ruka s mačem, a grb Bosne je ruka sa sabljom. Takav je grb Bosni dodijelio Vladislav II. Jagelović 1493. godine nakon Krbavske bitke kada se pojavljuje, zajedno s grbom Dalmacije, na ogradi kraljevskoga oratorija praške prvostolnice Sv. Vida.

Izvorni metali i boje štitova Hrvojevih grbova

Obilje numizmatičkih izvora kojima raspolažemo izvrsno definiraju brojne inačice, ali nam ne mogu, kao ni ostali reljefni materijal, dati predodžbu o bojama Hrvojevih grbova. Odgovor na to pitanje daje nam njegov Misal.

Drugi grb je na fol. 244. dan u bojama. Štit je srebrn, a na njemu su sve figure crvene boje: dvije vodoravne pruge, ruka s mačem (sam je mač u naravnoj boji) i lav. U ukrasu je kaciga (naravne boje), crveni plašt, crveno–srebrna točenica i crvena ruka s mačem naravne boje. Na konjaničkome prikazu hercega Hrvoja (fol. 243. verso) svi heraldički elementi (štit i prikaz na njemu te točenica) istovjetni su onima na foliji 244. pa je time drugi grb u potpunosti definiran.

legende i šalje skrivenu poruku. Zavjerenički se novac (potajno kovan ili u Veneciji ili u Hrvojevoj kovnici) odnosi na vrijeme između 31. VII. 1409. godine kada je Venecija, nakon kupnje Dalmacije od Ladislava Napuljskoga, uzela Zadar i vjerojatno započela propagirati- i porukom s novca – prijelaz pod svoju vlast i među Splićanima i 31. V. 1410. godine kada mletački Senat donosi odluku da se za Zadar kuje novac (Moneta Dalmatie), koji treba zamijeniti raznovrsne novce koji su kolali Zadrom, a među njima i splitski novac što ga kuje Hrvoje. Joannes Schafárik, *Acta Archivi Veneti, spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum maridionalium. Fasciculus I-mus* (Belgradi: Typographia Principatus Serbiae, 1860), 458-459, br. CCLVII (31. V. 1410.). Još o tome u: Antun Knežević, *Kratka povjest kralja bosanskih* (Sarajevo: Dobra knjiga, 2009), 179; Gjuro Krasnov, „Moneta Dalmatie, prvi mletački novac za Dalmaciju“, *Obol – glasnik HND* 32 (1980), 5-10.

⁵⁵ Szabolcs de Vajay, „Les sources numismatiques de l'héraldique d'Etat hongroise“ u *Recueil du IXe Congrès international des sciences généalogique et héraldique*, ur. Léon Jéquier, Olivier Clottu, Verena Sigrist, (Berne, 1 – 6 juillet 1968; Neuchâtel: Paul Attinger s.a., 1971), 150, 153, 155. i sl. 13.

Iz inicijala u Hrvojevu misalu može se zaključiti da su iz Napulja preuzeti i metali i boje na štitu prvoga grba, to jest da su ljiljani i križevi bili zlatni, a ne crveni i srebrni kako su predstavljeni u *takozvanoj Ilirskom grbovniku*. Kosa greda bila je plava, a ne zlatna, dok je štit bio srebrn, a ne crven.⁵⁶ Ovakva kombinacija: metal na metal (zlato – križ na srebro – štit) nije u skladu s heraldičkim pravilima, ali ju nalazimo upravo na grbu Jeruzalema u složenome grbu Hrvojeva seniora Ladislava Napuljskoga.⁵⁷ Usporedimo li grb iz bilo koje od inačica Ohmućevićeva grbovnika s grbovima – zastavama danim u inicijalima Hrvojeva misala (fol. 4; fol. 191. i drugo), naći ćemo da su boje elemenata na štitu neusklađene. U ukrasu grba boja kacige i plašta odgovara istima danima na Hrvojevu grbu u Misalu (fol. 244), dok je izvorna točenica u slikama iz Misala (fol. 243' i fol. 244) zamijenjena krunom.

Heraldika ostalih Vukčića Hrvatinića

Grb Katarine Vukčić Hrvatinić

O moćnicima koje je dala izraditi Sandaljeva prva žena Katarina Vukčić Hrvatinić pisao je Ljudevit Thallóczy 1893. godine⁵⁸ ne određujući pripadnost na njima danoga grba. Ima znanstvenika⁵⁹ koji smatraju njegovim propustom što nije uočio sličnost grba s moćnika, koji je opisao kao grb *koji nam pokazuje dvostruki popriječni direk*,⁶⁰ s grbovima obitelji Kosača i što ga nije pripisao Sandalju. Kasniji su autori, vjerojatno zbog jednostavnoga prenošenja mišljenja prvoga od njih, neospornoga autoriteta P. Anđelića,⁶¹ jedinstveni u mišljenju da je Katarina na

⁵⁶ Thallóczy, „Vojvoda Hrvoja i njegov grb“, 185. i nap 4.; Marija Pantelić, „Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala“, *Slovo* 20 (1970), 75, 85.

⁵⁷ Heraldika su se pravila uspostavljala kroz duži vremenski period i nisu bila donesena u jedan mah. S druge je strane grb Jeruzalema vrlo star i legenda ga pripisuje upravo osvajaču i prvome vladaru kršćanskoga Jeruzalema Gottfriedu Bouillonskome (oko 1060. – 1100.) kojemu kasnija heraldička znanost odobrava pravo na izbor *neispravna grba*. William Wood Seymor, *The Cross in Tradition, History and Art* (New York; London: G. P. Putnam's Sons, 1898), 365.

⁵⁸ Thallóczy, „Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije. – III. Dva relikvijara supruge Sandalja Hranica u Zadru“, 33-34. (slika cjelovitoga moćnika, 33, sl. 3.)

⁵⁹ Npr. Emir O. Filipović, „Lajos Thallóczy i bosanska heraldika“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* XIV / 1 (2010), 178. nap. 12.

⁶⁰ Thallóczy, „Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije. – III. Dva relikvijara supruge Sandalja Hranica u Zadru“, 34.

⁶¹ Jedini, po obliku poznat, grb Sandalja Hranica jest jedan nepotpuni grb ugraviran na poznatim moćnicima, koje je dala izraditi njegova prva žena Katarina Hrvatinićka i koji se danas čuvaju u Zadru.* (*Dobra reprodukcija detalja sa Sandaljevim grbom nalazi se u monografiji M. Grgića i Ml. Grčevića, *Zlato i srebro Zadra i Nina*, Zagreb 1972, str. 88, broj kataloga 33. Oba, gotovo jednaka, moćnika u obliku ruke nalaze se u riznici samostana Sv. Marije u Zadru.) Oblik heraldičkoga štita na ovim grbovima je trokutast, a i raspored kosih greda na štitu je specifičan. Bez valjanih razloga ne bi se moglo zaključivati da je ovako važan heraldički element proizvoljno i u kratkome razdoblju izmijenjen. Pavao Anđelić, „Grbovi hercega Stjepana Vukčića Kosače na kruni jedne kućne cisterne u Dubrovniku“, *Tribunia* 1

moćnike dala postaviti grb svoga supruga Sandalja.⁶² Mislim da odgovor na bitno pitanje pojave štita s tri kose grede na moćnicima koje je samostanskoj crkvi Sv. Marije poklonila Katarina (danas u riznici zadarske prvostolnice)⁶³ prethodni istraživači ipak nisu dali i da bi sagledavanje širega konteksta moglo koristiti.

Grb na moćnicima jest štit s tri uske grede s tragovima crvenoga emajla zbijene jedna uz drugu tako da predstavljaju jednu gredu podijeljenu na troje. U heraldičkome smislu štit je samostalan grb, to jest nema grbovnih ukrasa. Lijevo i desno od štita su biljni ukrasi u vidu lišća, a cijelu pravokutnu kompoziciju uokviruje niz točkica oko dvije crte unutar kojih je tekst: *Sjeti se, Gospodine, službenice tvoje Katarine, družbenice moćnog čovjeka gospodina Sandalja, vojvode bosanskoga.*⁶⁴ Molitvu, dakle, za sebe upućuje Katarina, a ne Sandalj. Je li s obzirom na to grb koji uokviruje molitva Sandaljev ili Katarinin?

Katarina (kći hrvatskoga bana Vukca Vukčića Hrvatinića i banice Anke te sinovića vojvode i hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića) bila je Sandaljeva žena od konca travnja ili početka svibnja 1405.⁶⁵ do druge polovice 1411. godine.⁶⁶ Katarina dolazi iz obitelji s heraldičkom tradicijom⁶⁷ te s područja zemlje s potpuno zapadnom heraldičkom paradigmom. Trenutačni je poglavar njezina roda još prije sklapanja njezina braka imao svoj grb kao splitski herceg, bez dvojbe s određenim osobnim heraldičkim simbolima, za koje ne treba isključiti mogućnost da su bili i obiteljskoga karaktera. S druge strane, ne može biti dvojbe da je bosanska, potpuno zapadna, heraldička paradigma dotakla Kosače u isto vrijeme kada se počela širiti humskom zemljom gdje je do tada vladao bizantski obrazac.⁶⁸ Heraldika rubnih područja sjeverozapadnoga Huma od početka je, sudeći prema Sankovićima sa sjedištem na području Konjica, pripadala bosanskome – zapadnome heraldičkom svijetu, što se ne može reći za posjede obitelji Kosača gdje se bosanski obrazac širi znatno kasnije od vremena Sandaljeva kontakta s Hrvatinićima.

(1975), 89; Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2009), 186.

⁶² Anđelić, „Grbovi hercega Stjepana Vukčića Kosače na kruni jedne kućne cisterne u Dubrovniku“, 89.; Palameta, „Srednjovjekovni gotički pečati u Bosni i Humu“, 127-129; Filipović, „Lajos Thallóczy i bosanska heraldika“, 178, nap. 12.

⁶³ Thallóczy, „Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije. – III. Dva relikvijara supruge Sandalja Hranica u Zadru“, 34; Miroslav Palameta, „Srednjovjekovni gotički pečati u Bosni i Humu“, 127.

⁶⁴ + MEMNTO DŌ FAMVLA TVE CATARINA CONSORTE POTENTI VIRO DNO SANDALIO VOIEVODE BOSNE * + +

⁶⁵ Mladen Ančić, „Prosopografske crtice o Hrvatinićima i Kosačama“, *Istorijski časopis XXXIII* (1986), 47.

⁶⁶ Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 186.

⁶⁷ Vidjeti grbovni pečat Vukoslava Hrvatinića na povelji izdanoj 25. V. 1325. godine u Ključu. Mađarski državni arhiv, Budimpešta, sign. DL 66502 – <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start> (21. IV. 2015.)

⁶⁸ Takozvana bizantska heraldika ne poznaje štit i svaki simbol (sam po sebi) proglašava grbom, bez obzira što on obično predstavlja rang, a ne osobu. Na zapadu je štit (uz nasljednost istoga) obvezatni heraldički element. To znači da bez štita nema grba, a da sam grb jasno označava neku određenu osobu.

Sve vrijeme do 1455. godine sfragistički izvori za povijest obitelji Kosača šute o njihovoj heraldici.⁶⁹ Je li stoga Katarina mogla imati svoj grb nastao transformacijom – variranjem grba udomaćenoga u obitelji njezina podrijetla, što se – kako smo vidjeli u slučaju Hrvojeva prvog grba na pojedinim splitskim novcima i u Misalu uklanjanjem križeva iz polja štita i eventualno ljiljana iz kose grede – već događalo? Je li Katarinina intervencija mogla biti umnožavanje broja greda na štitu koji je ostao bez ostalih figura, a koje je (uostalom i sam Hrvoje) smatrao neobvezatnima?

Prvi dokumentirani grb obitelji Kosača pripisan Sandalju nalazi se na kamenoj kruni cisterne (danas u lapidariju Društva prijatelja dubrovačke starine). Drži se da je kruna izrađena u prvoj polovici dvadesetih godina XV. stoljeća i bila je izvorni dio opreme predvorja Sandaljeve palače u Dubrovniku.⁷⁰ P. Anđelić se u pitanju pripadnosti iste krune, na temelju heraldičkih elemenata, opredijelio za kasnijega Kosaču – hercega Stjepana Vukčića.⁷¹ Ako je najranije doba nastanka kamene krune s grbom, o kojemu ne može biti dvojbe jer su ga N. Grujić i D. Zelić potvrdili podacima iz diplomatskih izvora između 1420. i 1425. godine i tada je prvi potvrđeni Sandaljev grb izrađen deset do petnaest godina nakon razvrgavanja braka s Katarinom. Može li se vrijeme nastanka njegova grba pomaknuti još deset do dvadeset godina ranije samo zato što je između 1405. i 1411. godine njegova žena dala izraditi moćnike sa sličnim, ali ne istim, grbom, a da pri tome nemamo dokaza da je Sandaljeva obitelj imala heraldičku tradiciju zapadnoga tipa u vrijeme kada je sklopio brak s Katarinom ili neposredno prije toga?

Heraldička znanost pravi znatnu razliku između grba na Katarininim moćnicima (tri uske grede zbijene jedna uz drugu ili jednu gredu – *bande* – podijeljenu

⁶⁹ Sandalj je od 1410. godine pa do smrti 1435. godine koristio samo monogramske pečate (i to dva malena). Njegova braća Vuk i Vukac Hranić također; kao i sinovac Stjepan Vukčić – tri vojvodstva (od 1435. do 1440.) i dva herceška (na deset isprava od 1450. do smrti 1466. godine). Sve su to monogramski pečati s legendama ispisanim bosanskom ćirilicom na bosanskome jeziku. Postoji još jedan takav Stjepanov herceški pečat koji je 1476. godine koristila njegova udovica Cecilija. Za razliku od vojvodskih pečata svih Kosača sva tri Stjepanova herceška pečata imaju ljiljanovu krunu iznad monograma kao jedinu bitnu razliku u središnjemu dijelu pečatne slike. Prvi se puta heraldički prikaz, dakle grb, na pečatu jednoga Kosače javlja 1455. godine na velikome herceškom pečatu Stjepana Vukčića kojim je ovjerena povelja Barbari od Lihtenštajna. Tu je kao pečatna slika dan cjelovit grb, a pečatna legenda dana je na latinskome jeziku. Stjepanova djeca, herceg Vladislav, herceg Vlatko i knez Stjepan (Ahmed-paša Hercegović) nastavljaju očevu sfragističku tradiciju. Na pečatima prve dvojice nalazimo pečatne slike, nekad monogram, a nekad cjeloviti grb, dok kod trećega samo monogram. Svi njihovi monogramski pečati, kao i jedan Vlatkov heraldički, ispisani su bosanskom ćirilicom na bosanskome jeziku. Tri heraldička imaju legendu na latinskome jeziku (na jednome Vlatkovom grb je graviran obrnuto - zrcalno). Stjepanova djeca heraldičke pečate rabe najkasnije od 1465. godine. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 69-82; Emir O. Filipović, „Povelja hercega Stjepana Vukčića Kosače Barbari od Liechtensteina“, *Grada Arhiva BiH* 5 (2013), 7-9.

⁷⁰ Nada Grujić i Danko Zelić, „Palača vojvode Sandalja Hranića u Dubrovniku“, *Analiza HAZU u Dubrovniku* 48 (2010) 49, 50, 74.

⁷¹ Anđelić, „Grbovi Hercega Stjepana Vukčića Kosače na kruni jedne kućne cisterne u Dubrovniku“, 86-90.

na troje) i kruni cisterne u predvorju Sandaljeve palače u Dubrovniku (tri grede ravnomojno položene po cijelome štitu – *bandé de 7 pièces*). Ta je razlika i golim okom uočljiva u proporcijama elemenata na štitu. U prvome slučaju radi se o unutarnjoj podjeli grede, a u drugome o podjeli štita.⁷²

Ostaci crvenoga emajla unutar udubljenja na Katarininom štitu nisu dokaz da se tu radi o Sandaljevu grbu imamo li na umu da *takozvani Ilirski grbovnici* svojom ideološko-propagandnom porukom sugeriraju nemanjičku kvazitradiciju i 71% grbova dominantno boje crvenom bojom. Uostalom, zamjena boja u *takozvano-me Ilirskom grbovniku* u slučaju grba obitelji Pavlović već je dokazana u mome radu „Grb Pavlovića“,⁷³ a kod Hrvoja u ovome radu.

Mogućnost da je Sandalj nakon razvrgavanja braka s Katarinom⁷⁴ – uz posljedicu pogoršanja odnosa s Hrvatinićima – grb svoje bivše žene izmijenio, svakako stoga dobiva na uvjerljivosti. Izmjene su se odrazile u drugačijemu položaju greda na štitu i dodavanju ukrasa grba u kojemu se Hrvojevi križevi sele u zastavu koju drži lav na kacigi preuzet s Hrvojevoga drugog grba. Ovakvi su zahvati bili vrlo logični s obzirom da je Sandaljevo uzdizanje u Dubrovniku moglo zahtijevati i rezultirati potrebom za definiranjem grba u vrijeme kada je njegovo obiteljsko okruženje još uvijek bilo u predheraldičkome stanju, čak i bez usvojenih heraldičkih likova. Posudba i preradba Katarininih i Hrvojevih grbova nametala se kao logično rješenje za čelnika jedne obitelji bez ikakve heraldičke tradicije.

Odgovor na pitanje eventualnoga postojanja Sandaljeva grba i prije njegova braka s Katarinom mogao bi biti negativan i zbog još jednog razloga. Prilikom prvoga ulaganja u zajednički Sandaljev, Ankin i Katarinin depozit u Dubrovniku 4. svibnja 1406. spominju se bačil (bokal) i čaša s vojvodinim (Sandaljevim) *zlamenjem* – grbom.⁷⁵ Kada dosta vremena nakon definitivnoga raskida Sandaljevog i

⁷² Njemačka heraldička terminologija za grb na Katarininim moćnicima kaže *Schrägbalken unterteilt*, a za grb Kosača *Schräggeteilt oder gestreift zu 7 Plätzen* – Ottfried Neubecker, *Grosses Wappen – Bilder – Lexikon*, Regenstauf: Battenberg Verlag, 2009, 11. i 15. Uske grede nazivaju se *Stabschrägbalken* ili *Strichschrägbalken*, a ako ih je više jedna uz drugu, *Zwillingschrägbalken* ili *Drillingsschrägbalken*. Eduard von Sacken, *Katechismus der Heraldik* (Leipzig: J. J. Weber, 1880), 33. Grb na Katarininim moćnicima (*fr. 3 cotices*) kod Engleza je *3 bendlets*, a grb Kosača (*fr. bandé de 7 pièces*) *bendy of 7 pieces*. Arthur Charles Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry* (New York: Gramercy Books, 1993), 110-113; Henry Bedingfeld, Peter Gwynn-Jones, *Heraldry* (Secaucus NJ: Chartwell Books, 1993), 154; Jacqueline Fearn, *Discovering Heraldry* (Buckinghamshire: Shire Publications, 1995), 17, 20; Stephen Friar, *Heraldry* (London: Grange Books, 1997), 182; Stephen Slater, *The Illustrated Book of Heraldry* (London: Hermes House, 2006), 75, 76. Uska greda (bendlet – u skladu s izvornim značenjem) preko kose grede (bande) kao glavne figure Hrvojeva prvog grba može biti znakom formiranja mlađe grane roda i njezinim grbom. Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*, 483.

⁷³ Amer Sulejmanagić, „Grb Pavlovića“, *Bosna Franciscana* 36 (2012), 194-195.

⁷⁴ O političko-poslovnim značajkama ovoga braka i suparništvu njime povezanih obitelji vidjeti u: Amer Sulejmanagić, „Novac bosanskih velikaša nakon pada srednjovjekovne bosanske države“, *Numizmatičke vijesti* 64 (2011) 86-88. i tamo navedenoj literaturi.

⁷⁵ Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma I/1* (Beograd; Sr. Karlovci: SKA, 1929), 333. (LVI, 340. 4. svibnja 1406.); Em. (Emilijan) Lilek, „Riznica porodice “Hranići” (nadimak Kosača)“, *Glasnik Ze-*

Katarininog braka dolazi do likvidacije zajedničkoga depozita, u ostatku istoga 23. siječnja 1413. godine, nakon svih prethodnih ulaganja i povlačenja, ponovno se javljaju isti bokal i čaša da bi dan kasnije, prilikom formiranja dvaju odvojenih depozita, oni pripali Katarini i banici Anki, a ne Sandalju.⁷⁶ Ovaj podatak otvara mogućnost da je prilikom otvaranja depozita i prvoga ulaganja pogreškom *zlamenje* pripisano Sandalju, a da su Katarina i Anka kasnije, prilikom raspada poslovnoga ortaštva nakon razvoda braka, uspjele dokazati da bokal i čaša, pa i samo *zlamenje* na njima, pripadaju Katarini te ih se Sandalj morao odreći.⁷⁷

Slika 17. Jedan od moćnika i grb Katarine Vukčić Hrvatinić na njima (Thallóczy, *Prilozi (...)*, 33. sl. 3.; *Palameta, Srednjovjekovni gotički (...)*, 127., sl. 36.)

Grb vojvode Jurja Vojsalića Hrvatinića

Pečat vojvode Jurja, uz pečat Vukoslava Hrvatinića na povelji izdanoj 1325. godine u Ključu, koji nije tema ovoga rada, kao i spomenuti Hrvojev pečat iz 1393. godine jedini su sačuvani iz kancelarije roda Hrvatinića. P. Anđelić razlog tome vidi u udaljenosti i slabome intenzitetu pisane komunikacije Donjih Krajeva s Dubrovačkom Republikom čija je administracija jedina uspjela sačuvati veći broj starih pečata.⁷⁸ Povelju na kojoj se nalazi pečat vojvoda Juraj izdao je u Kreševu 12. kolovoza 1434. godine obitelji Jurjevića–Radivojevića. Pečat je kružnoga obli-

maljskog muzeja I. knj. II. (1889), 10; Esad Kurtović, „Državni depozit (Depozit banice Anke, Sandalja Hranića i Katarine u Dubrovniku 1406. – 1413. godine)“, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu* 28 (1999) 63, 92.

⁷⁶ Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma I/1*, 356. (LVII, 361. 24. siječnja 1413.); Kurtović, „Državni depozit (Depozit banice Anke, Sandalja Hranića i Katarine u Dubrovniku 1406. – 1413. godine)“, 97, 99, 100.

⁷⁷ Moguće podrijetlo grba koji su Kosače rabile dao sam u radu „Novac bosanskih velikaša nakon pada srednjovjekovne bosanske države.“

⁷⁸ Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 54.

ka i promjera 2,2 cm u pečatnoj grudi od tamnosmeđoga voska obješenoj o vrpcu upletenu od jedne crvene i dvije plave trake.

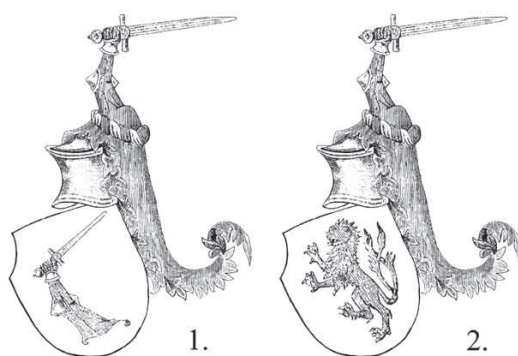
Obodna je legenda smještena između dvije kružnice i glasi: + ПЕЧАТЪ ВОЄВОДЕ ЮРЬѢа. Unutar unutrašnje kružnice smješten je okvir nastao presijecanjem svake stranice četverokuta s po jednim lukom. U okvir je smješten vojvodin grb sa štitom te plaštem, kacigom i rukom s mačem u ukrasu štita. Figura na štitu danas se ne može odrediti, ali je sigurno tu bila. Pretpostavke P. Anđelića, utemeljene na grbovnome repertoaru Hrvojeva strica, jesu da je figura bila: 1. ruka s mačem ili 2. lav.⁷⁹

Slika 18. Crtež i fotografija pečata vojvode Jurja Vojsalića Hrvatinića na povelji od 12. kolovoza 1434. godine (Anđelić, *Srednjovjekovni pečati (...)*, 55., br. 28. i T. XVIII, br. 28.)

Prva je Anđelićeva pretpostavka o figuri – ruka s mačem na štitu – vjerojatnija s obzirom na ukupni izgled pečata i pravilo da se ista figura nalazi i na štitu i u ukrasu grba. Zatim činjenica da Juraj svoj pečat naziva grbovnim (*zlamentim*), da se na štit dimenzija 2,8 x 4,0 mm u naravi nije mogla ugravirati bilo koji složeniji prikaz kakav imamo na prvome grbu ili na drugome grbu hercega Hrvoja. Također, lav se kod Hrvoja nigdje ne javlja samostalno na štitu nego zajedno s njegovim osobnom simbolom, što dokida, to jest poništava drugu Anđelićevu pretpostavku i vraća nas na prvu, a što bi predstavljalo Jurjev povratak na osnovni grb od ranije udomaćen u njegovu rodu odnosno na prvotni grb (*protogrb*) s kojim je i sam Hrvoje krenuo u svoju heraldičku avanturu.

⁷⁹ Isto, 54-55.

Slika 19. Mogući grbovi vojvode Jurja Vojsalića Hrvatinića prema P. Anđeliću

Nakon što su u radu, na temelju izvorne građe, definirani izvorni metali i boje Hrvojeva prvog i drugog grba te njihovih ukrasa, ostaje da to na koncu pokušamo utvrditi i za ostale poznate grbove pripadnika obitelji Vukčić Hrvatinić.

Tri uske grede na Katarininu grbu crvene su, o čemu svjedoče ostaci crvenoga emajla unutar udubljenja na štitu. Boja samoga štita (heraldički metal na kojemu se nalaze uske crvene grede) vjerojatno je srebrna kao i sama vratašca moćnika na kojima se nalazi (ostatak moćnika izrađen je od pozlaćenoga srebra). Lj. Thallóczy osim crvenoga (tamnožutoga) emajla na vratašcima navodi još i tamnoplavi te zeleni.⁸⁰

Što se tiče metala i boja Hrvojeva *protogrba* i grba Jurja Vojsalića, na temelju analogije s Hrvojevim drugim grbom, možemo pretpostaviti da je štit bio srebrn, figura ruke s mačem crvena, dok je sam mač dan u naravnoj boji. Pretpostavka je također da je ukras ovih grbova (kaciga, plašt, točenica i ruka s mačem) i u metalu i u boji isti kao i na Hrvojevu drugom grbu kako ga donosi fol. 244. Misala.

Raznovrsnost grbova Vukčića Hrvatinića svjedoči o sveobuhvatnom shvaćanju pojma grba. Hrvojevi su grbovi i njihove mijene prema heraldičkim pravilima⁸¹ u skladu s političkim potrebama i njima uvjetovanim aranžmanima. Heraldika je Hrvojeve političke poteze učinila vrlinom slijeđenja seniora u skladu s idealom viteštva i s njime usko povezanoga vazaliteta.⁸² U Hrvojevu se slučaju njegov grb, kao inicijalni znak raspoznavanja,⁸³ zaista izjednačio sa samim splitskim herce-

⁸⁰ Thallóczy, „Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije. – III. Dva relikvijara supruge Sandalja Hrančića u Zadru“, 34.

⁸¹ Postavljanje dviju figura na jedno polje (ruka s mačem i lav) nije u neskladu s heraldičkim pravilima. Da su se našli u dva odvojena polja, to bi bilo sjedinjenje dvaju grbova i značilo bi da je Hrvoje ženidbom, dodjelom ili kupnjom stekao novi posjed čiji je grb pridružio svome. Egzaktna su pravila heraldike ispravno opisala stanje.

⁸² Maurice Keen, *Chivalry* (New Haven; London: Yale University Press, 1984), 68.

⁸³ *Isto*, 125.

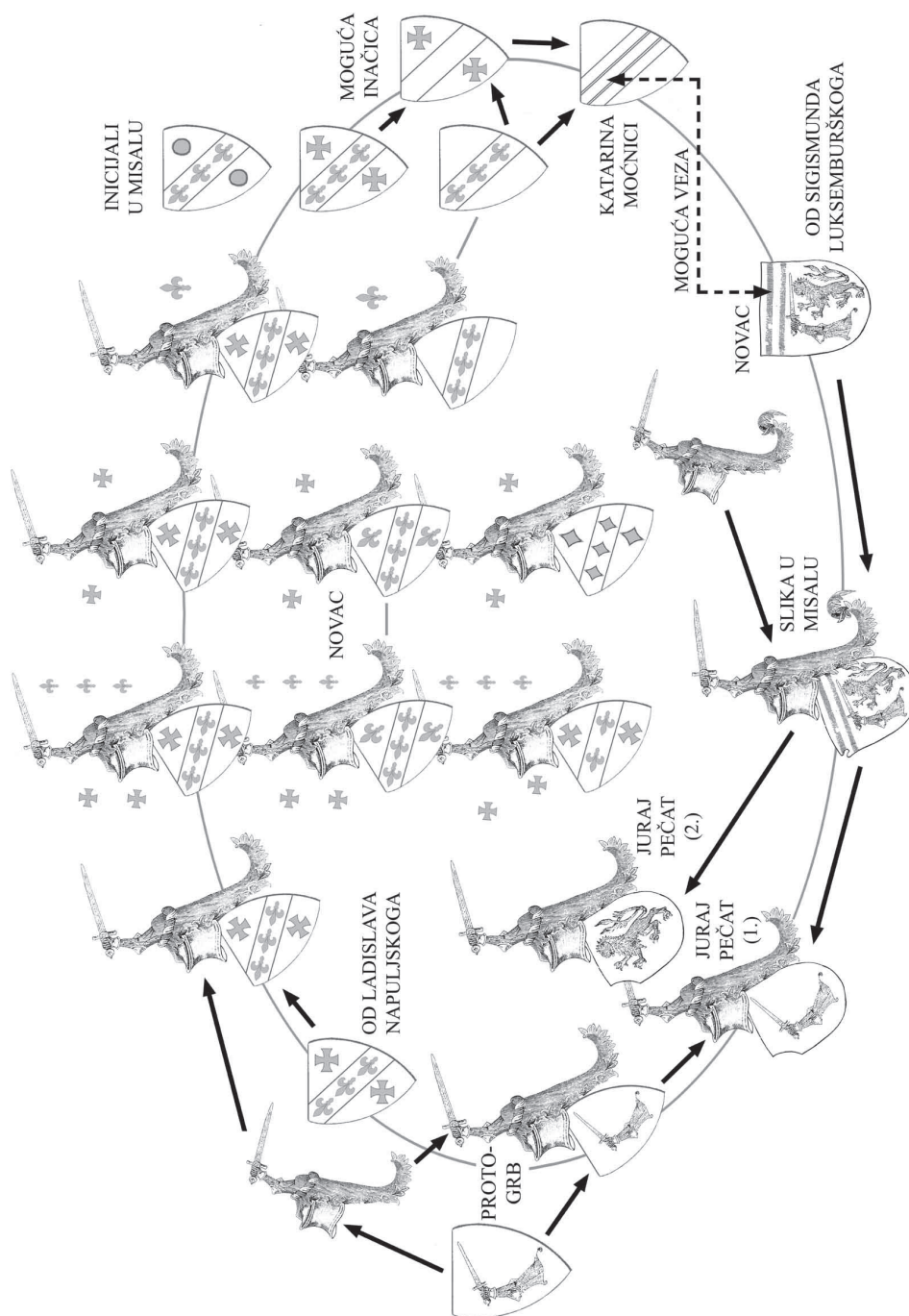
gom i u skladu s filozofijom heraldike postali su jedno.⁸⁴ S prelaskom u tabor novoga seniora Sigismunda Luksemburškoga koncem 1408. godine ukazala se potreba za uvođenjem drugoga grba 1409./1410. godine. Ta Hrvojeva konačna grbovna reforma bila je samo jedna od heraldičkih promjena vezanih za Bosnu prouzročena prethodnim agresivnim nastupom kralja Sigismunda. Drugu je reformu poduzeo kralj Ostoja na prijelazu 1409. i 1410. godine zamjenom grba prethodnih bosanskih kraljeva Tvrtka I. i Dabiše (kosa greda sa šest ljiljana) novim grbom u vidu ljiljanove krune na štitu.⁸⁵ Vremenska i politička povezanost ovih dviju grbovnih reformi do sada nije uočena. S obzirom na odsutnost diplomatske građe koja bi potvrdila izravnu heraldičku intervenciju ugarskoga vladara (dodjela grba putem grbovnice ili oduzimanje staroga grba), mislim da su novouvedeni grbovi kreirani u kancelarijama njihovih nositelja uz uvažavanje seniorove heraldike i insignija.

Znanost se heraldikom Vukčića Hrvatinića bavi od konca XIX. stoljeća⁸⁶ i do sada je odgovorila na najvažnije pitanje, to jest pitanje promjene njegove grbovne simbolike (*Wappensymbolik*) s promjenom seniora i utvrdila podrijetlo elemenata Hrvojeva prvog i drugog grba osim križeva na prvome grbu kojima nije posvetila pozornost i koji se kao inačica javljaju mnogo češće nego ljiljani na njihovu mjestu. Ovim je radom utvrđeno podrijetlo križeva kao figura preuzetih s jeruzalemskoga štita iz složenoga grba Ladislava Napuljskoga. Otvaranjem pitanja pripadnosti grba na moćnicima koje je dala izraditi Katarina Vukčić Hrvatinić, do sada u znanosti pripisivanome Sandalju Hraniću, autor s opredijelio za Katarinu kao njegovu nositeljicu. U radu je, u skladu s pravilima zapadne heraldike, naznačena potreba postojanja Hrvojeva protogrba, koji je također i definiran. Praksa iskazivanja podložništva promjenom osobnoga grba, uočena kod hercega Hrvoja i kralja Ostoje, mogla je svoje eventualne primjere ostaviti i kod drugih magnata u našim zemljama ovoga i kasnijega doba te bi stoga mogla biti predmetom budućih istraživanja.

⁸⁴ Amer Sulejmanagić, „Oživjelo bosansko znakovlje“ u *Pozdrav iz Bosne i Hercegovine* ur. Magbul Škoro, (Sarajevo: Dom, 2009), 30.

⁸⁵ Pečat na povelji Dubrovniku izdanoj 4. prosinca 1409. godine. Usp. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 36. Tu je svetu krunu bosansku Sigismund detektirao u Ostojinu posjedu još 1405. godine: (...) *castrum principale ipsius regis Ozthoye Babulch vocatum, vbi corona ipsius regni Bozne conseruatur* (...). György Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis tom X. vol. IV. 1401.-1409.*, 388. br. CLXXX. (1405.) Za tom je krunom Sigismund tragao, njome se pokušao okruniti, a na kraju ju je prepustio Ostoji kao svome podložniku. Lovrenović, *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387 – 1463*, 148-154. Ta je kruna kasnije na vladarskim pečatima, od Matije Korvina do zadnjega Jagelovića, bila grbom Bosne među grbovima zemalja *Svete Krune Ugarske*.

⁸⁶ Grb Hrvojevića Vukčića Hrvatinića obradio je, osim auora navedenih u radu, koncem XIX. stoljeća i Dujam Srećko (Doimo Fortunato) Karaman u grbovniku u rukopisu „Re d’ armi di Spalato“, koji se čuva u Muzeju grada Splita.

Slika 20. Razvojni put grbova Vukčića Hrvatinića od protogrba do 1434. godine

Izvori

- Anđelić**, Pavao. *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: ANUBiH, 1970.
- Banac**, Ivo. *Grbovi –biljezi identiteta*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991.
- Dobrinić**, Julijan. *Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku I. dio*. Rijeka: Numizmatički studio Dobrinić & Dobrinić d.o.o., 2002.
- Dolenec**, Irislav. *Hrvatska numizmatika - od početka do danas*. Zagreb: Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke, 1993.
- Fejér**, György. *Codex diplomaticvs Hvngariae ecclesiasticvs ac civilis tom X. vol. II. 1392 -1400*. Budae: Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1834.
- Fejér**, György. *Codex diplomaticvs Hvngariae ecclesiasticvs ac civilis tom X. vol. IV. 1401 -1409*. Budae: Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1841.
- Fojnički grbovnik*. Sarajevo: Rabic, 2005, 101.
- Hadžimehmedović**, Amir. *Novac srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo: izdanje autora, 2012.
- Insignia Procervm Bosnae, Croatiae, Illiriae, & c., Quorum alter liber uncius asseruatur penes Ragvsii Rempvblcam*, Biblioteca estense universitaria, Modena, Italija, Ms. gamma.d.6.16 = CAM.631
- Mađarski državni arhiv, Budimpešta, sign. DL 9108
<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start> (pogledano 21. travnja 2015.)
- Mađarski državni arhiv, Budimpešta, sign. DL 66502
<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start> (pogledano 21. travnja 2015.)
- Mimica**, Bože. *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista - 1918.)*. Rijeka: Vitagraf, 1992.
- Rengjeo**, Ivan. *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*. Graz: Akademische Druck – u. Verlagsanstalt, 1959.
- Schafárik**, Joannes. *Acta Archivi Veneti, spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum maridionalium. Fasciculus I-mus*. Belgradi: Typographia Principatus Serbiae, 1860.
- Stojanović**, Ljubomir. *Stare srpske povelje i pisma I/1*. Beograd – Sr. Karlovci: SKA, 1929.
- Fermendžin**, Eusebius. *Acta Bosnae Potissimum Ecclesiastica*. Zagreb: JAZU, 1892.
- Kačić-Miošić**, Andrija. *Razgovor ugodni naroda Slovinskoga*. Zagreb: A. Jakić, 1862.
- Kačić-Miošić**, Andrija. *Razgovor ugodni naroda Slovinskoga*. Zagreb: L. Hartman, s.a.–1891.
- Narentino**, Prudentio. (Vladimirović, Luka.), *De Regno Bosniae, ejusque interitu narratio historica*. Venecija: Typographia Modesti Fenzii, 1781.

Csevapovich, Gregorius. *Synoptico – Memorialis Catalogus Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae*. Budim: Regia Vniversitatis Vngarica, 1823.

Literatura

Ančić, Mladen. „Prosopografske crtice o Hrvatinićima i Kosačama“, *Istorijski časopis* XXXIII (1986), 37-56.

Andelić, Pavao. „Grbovi hercega Stjepana Vukčića Kosače na kruni jedne kućne cisterne u Dubrovniku“, *Tribunia* 1 (1975), 83-90.

Bedingfeld, Henry, **Gwynn-Jones**, Peter. *Heraldry*. Secaucus NJ: Chartwell Books, 1993.

Brković, Milko. „Srednjovjekovne isprave bosansko – humskih vladara Splitu“, *Starohrvatska prosvjeta* 36 (2009), vol. III, 371-402.

Čošković, Pejo. „Hrvatinići“. U Hrvatski biografski leksikon, sv. 5, 2002.

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89> (pogledano 30. ožujka 2011.)

Džaja, M. Srećko. „Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije“, *Jukić* 15 (1985), 81-102.

Fearn, Jacqueline. *Discovering Heraldry*. Buckinghamshire: Shire Publications, 1995.

Filipović, O. Emir. „Lajos Thallóczy i bosanska heraldika“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* XIV (2010), br. 1, 173-189.

Filipović, O. Emir. „Povelja hercega Stjepana Vukčića Kosače Barbari od Liechtensteina“, *Grada Arhiva BiH* 5 (2013), 7-19.

Fox-Davies, Arthur Charles. *A Complete Guide to Heraldry*. New York: Gramercy Books, 1993.

Friar, Stephen. *Heraldry*. London: Grange Books, 1997.

Grujić, Nada i **Zelić**, Danko. „Palača vojvode Sandalja Hranića u Dubrovniku“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2010), 47-132.

„Hrvatinići“. U Hrvatska enciklopedija, sv. 4, 121-123. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1960.

„Hrvatinići“. U Hrvatska enciklopedija, sv. 4, 705. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.

Hrvatskologoljski Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića. transkripcija i komentar Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, ur. Vjekoslav Štefanić, Zagreb, Ljubljana, Graz: Mladinska knjiga, Staroslavenski institut, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1973.

„Hrvojev misal“. U Hrvatska enciklopedija, sv. 4, 286. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1960.

„Hrvojev misal“. U Hrvatska enciklopedija, sv. 4, 753. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.

- Isailović**, Neven. „O familjarima Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Splitu 1403 – 1413“, *Istorijski časopis* 58 (2009), 125-146.
- Jagić**, Vatroslav, **Thallóczy**, Ljudevit, **Wickhoff**, Franz. *Missale glagoliticum Hervoiae ducis spalatensis*. Vindobona: Adolphus Holzhausen, 1891.
- Keen**, Maurice. *Chivalry*. New Haven; London: Yale University Press, 1984.
- Klaić**, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.
- Klaić**, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća knjiga treća*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.
- Klaić**, Vjekoslav. *Povijest Bosne (fototip izdanja iz 1882. godine)*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.
- Knežević**, Antun. *Kratka povjest kralja bosanskih*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2009.
- Krasnov**, Gjuro. „Moneta Dalmatie, prvi mletački novac za Dalmaciju“, *Obol – glasnik HND* 32 (1980), 5-10.
- Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*. ur. Alojz Benac, Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1955.
- Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do početka turske vladavine*, ur. Alojz Benac, Sarajevo: Veselin Masleša, 1966.
- Kurtović**, Esad. „‘Državni depozit’ (Depozit banice Anke, Sandalja Hranića i Katarine u Dubrovniku 1406. – 1413. godine)“, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu* 28 (1999), 57-103.
- Kurtović**, Esad. *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009.
- Lilek**, Em. (Emilijan). „Riznica porodice ‘Hranići’ (nadimak Kosača)“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* I. knj. II (1889), 1-25.
- Lovrenović**, Dubravko. „Hrvoje Vukčić Hrvatinić i splitska komuna 1403 – 1413“, *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo* 23 (1987), 37-45.
- Lovrenović**, Dubravko. *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387 – 1463*. Zagreb; Sarajevo: Synopsis, 2006.
- Mikulić**, Planinka. *Iz likovnosti bosanskoga srednjovjekovlja*. Sarajevo; Zagreb: Naklada Zoro, 2004.
- Mrgić**, Jelena. *Donji Kraji. Krajina srednjovekovne Bosne*. Beograd: Filozofski fakultet, 2002.
- Neubecker**, Ottfried. *Grosses Wappen – Bilder – Lexikon*. Regenstauf: Battenberg Verlag, 2009.
- Palameta**, Miroslav. „Srednjovjekovni gotički pečati u Bosni i Humu“, *Motrišta* 28 (2003), 107-130.
- Pantelić**, Marija. „Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala“, *Slovo* 20 (1970), 39-96.

- Pisana riječ u Bosni i Hercegovini*, ur. Miloslav Popadić, Sarajevo: Veselin Masleša, 1982.
- Rački**, Franjo. „Stari grb bosanski“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* CI-XXX (1890), 127-169.
- Rengjeo**, Ivan. *Naši stari novci*. Sarajevo: Hrvatska tiskara d. d., 1926.
- Rengjeo**, Ivan. „Hrvatsko - dalmatinski novci“, *Obol* 31 (1979).
- Rengjeo**, Ivan. „Novci bosanskih banova i kraljeva“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* LV 1943, (1944), 237-291.
- Rengjeo**, Ivan. „Novci bosanskih vladara“, u *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463. knj. I. – III. izd.*, ur. Krunoslav Draganović, Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 1998.
- Sacken**, von, Eduard. *Katechismus der Heraldik*. Leipzig: J. J. Weber, 1880.
- Slater**, Stephen. *The Illustrated Book of Heraldry*. London: Hermes House, 2006.
- Sulejmanagić**, Amer. „Oživjelo bosansko znakovlje“, u Magbul Škoro, *Pozdrav iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Dom, 2009.
- Sulejmanagić**, Amer. „Novac bosanskih velikaša nakon pada srednjovjekovne bosanske države“, *Numizmatičke vijesti* 64 (2011), 60-93.
- Sulejmanagić**, Amer. „Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića“, *Numizmatičke vijesti* 65 (2012), 54-85.
- Sulejmanagić**, Amer. „Grb Pavlovića“, *Bosna Franciscana* 36 (2012), 165-206.
- Sulejmanagić**, Amer. „Novac podložnika bosanskih vladara“, *Numizmatičke vijesti* 66 (2013), 44-79.
- Šišić**, Ferdo. *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba. (1350-1416.)*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1902.
- Šurmin**, Đuro. *Povjest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb: Lav. Hartman (Kugli i Deutsch), 1898.
- Thallóczy**, Ljudevit. „Vojvoda Hrvoja i njegov grb“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* IV (1892), 170-187.
- Thallóczy**, Ljudevit. „Glagolski misal hercega Hrvoje u Eski - saraju u Carigradu“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* IV (1892), 104-107.
- Thallóczy**, Ljudevit. „Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije. – III. Dva relikvijara supruge Sandalja Hranića u Zadru“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* V (1893), 31-34.
- Truhelka**, Ćiro. „Katakombe u Jajcu“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* IV (1892), 57-61.
- Vajay**, de Szabolcs. „Les sources numismatiques de l'héraldique d'Etat hongroise“, u *Recueil du IXe Congrès international des sciences généalogique et héraldique*, ur. Léon Jéquier, Olivier Clottu, Verena Sigrist, (Berne, 1 – 6 juillet 1968), Neuchâtel: Paul Attinger s.a., 1971.

- Vajay**, de, Szabolcs. „Das „Archiregnum Hungaricum“ und seine Wappensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters, „Überlieferung und Auftrag““, u *Festschrift für Michael de Ferdinandy zum 60. Geburtstag*, ur. Josef Gerhard Farkas, 647-667, Wiesbaden: Verlag Guido Pressler, 1973.
- Vajay**, de, Szabolcs. „Armoiries étrangères antérieures à 1550 conservées ou répertoriées en Hongrie“, *Archivum Heraldicum* LXXXVIII (1974), br. 1, 1-19.
- Vego**, Marko. *Naselja bosanske srednjevjekovne države*. Sarajevo: Svjetlost, 1957.
- Wood Seymor**, William. *The Cross in Tradition, History and Art*. New York – London: G. P. Putnam's Sons, 1898.

Heraldry of Vukčić Hrvatinić

Amer Sulejmanagić

Cantonal Institute for Protection of Cultural and Natural Heritage

Josipa Šadlera 32

71000 Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

E-mail: asulejma@yahoo.com

Summary

The article offers an analysis of the heraldic legacy of several members of the Vukčić Hrvatinić family (Hrvoje, Katarina, and Juraj Vojsalić), attested in sources of sphragistic, numismatic, and heraldic nature, as well as in stone and metal reliefs. The author has taken into account the heraldic images in coins issued by Hrvoje as a Herzog of Split, in his Glagolitic missal, a relief on the wall of his catacombs in Jajce, and in the so-called *Illyrian Book of Heraldry*, which has been considered as a secondary source. As for the relief on the wall of his catacombs in Jajce, the author has offered a fresh insight, opting for the heraldic representation of mourning in accordance with the funerary-sepulchral function of the given space. Regarding the fact that the present historiographic, heraldic, and numismatic scholarship has used rather erroneous terminology for Hrvoje's two coats-of-arms, the author has here proposed new and more adequate terms. Earlier hypotheses on the origin of Hrvoje's heraldry and its models in the light of their bearer's vassal status and his change of seniors (first Ladislaus of Naples and then Sigismund of Luxemburg) have been confirmed, and the origin of crosses on one of his coats-of-arms clarified. The author has also established an evolutionary chronology of Hrvoje's heraldry. Since the first coat-of-arms (with figures on the shield and in ornamentation) used by Hrvoje appears in many variants, the author has analysed their development and established an order of emergence, followed by an analysis of the substitution of this coat-of-arms through a second one, taking into account the monetary reasons for this heraldic reform. As for the evolution of Hrvoje's heraldry, the author has concluded that, before introducing the first coat-of-arms with the figures of his first senior, the duke must have had his own, personal proto-heraldry, which has so far been documented only fragmentarily, and defined its elements (figures). Thereby the only available data on the heraldry of other members of the Vukčić Hrvatinić family offered by the contemporary primary sources has taken into consideration: reliquaries commissioned by Katarina and the seal of Juraj Vojsalić, used by Hrvoje's children Vuk and Vojislav. As for the heraldic symbol on the reliquaries, the author has assigned it to Katarina on the

basis of diplomatic sources, historical data, and an analysis of a seal of the Kosač family (thus refuting the previous scholarly attributions to Duke Sandalj Hranić), while in the case of heraldry on Juraj's seal, one of the previously established variants has been corroborated. The original metal types and colours of the coats-of-arms of Hrvoje and Katarina have been reconstructed, and analogy has been used in order to propose the metal types and colours of the proto-heraldry and Juraj's heraldry, indicating subsequent alterations introduced by the so-called Illyrian Book of Heraldry. Eventually, the author has offered a schematic presentation of the evolution of heraldry of the Vukčić Hrvatinić family, including all the heraldic variants known to have been present in this family during the forty-year long period that has been the focus of this research.

Keywords: Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Katarina Vukčić Hrvatinić, Juraj Vojsalić Hrvatinić, heraldry, coins, Glagolitic missal